

A CORVINA KÖNYVTÁR BUDAI MŰHELYE

Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának eredményei*

Az Országos Széchényi Könyvtár 2018. november 6. és 2019. február 9. között megrendezett, *A Corvina könyvtár budai műhelye* című kiállítása¹ a Mátyás király idején működő budai könyvkészítő műhely történetének hosszú idő óta az első monografikus igényű feldolgozása volt. A tárgy jellegéből fakadóan magába foglalta a Corvina könyvtár teljes keletkezéstörténetét is. A kiállításnak és a hozzá vezető kutatásoknak köszönhetően bizonyos értelemben új és részleteiben gazdagabb kép alakult ki Mátyás könyvtáráról. Jelen tanulmányban a kiállítás eredményeit kívánjuk összegezni. Rámutatunk arra, hogy a Corvina könyvtár rövid idő alatt, egységes koncepció alapján létrehozott díszkönyvtár volt, s bemutatjuk mindazokat a jelenségeket, amelyek ebből a körülményből fakadtak. Új datálást kínálunk a könyvtár kialakulásának teljes folyamatát és a budai műhely működését illetően. Bemutatjuk a könyvtárépítés lépéseit és a könyvállomány forrásait. Részleteiben tárjuk fel a könyvkészítő műhely működését, források és stíluskritikai elemzések segítségével megpróbáljuk elkülöníteni, hogy mely időszakban mely miniatörök jelenléte mutatható ki Budán. Érzékeltetjük a stílusváltozásokat, s rámutatunk a stílusimitációra mint a budai kódexkészítés alapvető működési mechanizmusára. Hangsúlyozzuk az egységesítési törekvések jelentőségét, és megállapítjuk, hogy egészen pontosan mely műveleteket végeztek el a kéziratokon a budai műhely mesterei, s melyek voltak azok a kódexek, amelyek teljes egészében Budán készültek.²

* A tanulmány az MTA–OSZK Res bibliotheca Hungariae Kutatócsoport Fragmenta Codicum Műhelyének, valamint a K 120495 és a K 112283 számú NKFIH-program támogatásával készült.

¹ A kiállítás katalógusai: *A Corvina könyvtár budai műhelye. Kiállítási kalauz/The Corvina Library and the Buda Workshop. A Guide to the Exhibition.* Szerk. Zsupán Edina. Bp. 2018. (a továbbiakban: *Kiállítási kalauz*); *A Corvina könyvtár budai műhelye. Kiállítási katalógus.* Szerk. Zsupán Edina. Megjelenés alatt (a továbbiakban: *Kiállítási katalógus*).

² A tanulmányban tárgyalt corvinák és főpapi díszkódexek közül számos hozzáférhető digitálisan a világhálón. Az Országos Széchényi Könyvtár corvina-honlapja, a Bibliotheca Corvina Virtualis (corvina.hu) tartalmazza valamennyi Magyarországon őrzött corvina, valamint a wolfenbütteli corvinák teljes digitális változatát, és – amennyiben létezik ilyen –, linkekkel utal tovább a többi, külföldön őrzött darab digitális verziójához. A tanulmányban mindenhol megadjuk a jelzeteket, ezek segítségével könnyen lehet tájékozódni a corvina-honlapon és az őrzőgyűjtemények digitális táraiban. A corvinák ma is mérvadónak számító jegyzékei: *Csaba Csapodi: The Corvinian Library. History and Stock.* Bp. 1973.; *Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana.* 4. kiadás. Bp. 1990.

Bár Beatrix királyné érkezése a királyi díszkönyvtár és műhely kialakulásában döntő szerepet játszott, legalább olyan fontos tényező volt, hogy ez a törekvés hazánkban jól előkészített talajra lelt. Egy hosszú folyamat betetőzését, csúcspontját látjuk. Az Anjouk óta folyamatosan erősödő itáliai hatásnak köszönhetően a reneszánsz vívmányai nagyon korán érték el Magyarországot, s a művelt elit korán fogékonnyá válhatott az új kultúrára. Szinte szimbolikus értékű Pier Paolo Vergerio jelenléte Zsigmond király udvarában. A Mátyást megelőző generáció műveltségét és orientációját pedig Vitéz János alakja és törekvései fémjelzik.

A budai műhely

A „műhely” elsődleges megközelítésben művészettörténeti fogalom, stílus kategória, amely egy bizonyos stíluskört jelent. Csupán ártételesen foglalja magába az azt előállító illuminátorok csoportját és azok interakcióit. A kódexkutatás gyakorlatában jelentése kibővül, szűken vett stílus kategóriából valós térére, a kódexkészítés helyévé változik, beleértve a folyamatban részt vevő mesterek összességét, a másolókat és a könyvkötőket egyaránt. A szakirodalom „scriptorium” kifejezése a műhelynek ezt az aspektusát ragadja meg.

Kontextusunkban a „műhely” fogalmát ennél is tágabb értelemben használjuk. Beszélünk róla stílus kategóriaként, használjuk „scriptorium” értelemben, ám kiegészítjük egyfajta stratégiai és operatív aspektussal is, mindazokat a lépéseket értve ezen, amelyek a Corvina könyvtár létrejöttéhez vezettek. Hiszen nem kérdés, hogy bár Mátyás könyvtárának jelentős részét Itáliából rendelt kéziratok alkották, az ötlet megszületésének helyszíne Buda volt, a folyamat kidolgozása és irányítása Budáról történt. Ennek megfelelően a „budai műhely” felöleli a Corvina kialakításának teljes eseménysorát.

Jóllehet könyvkészítő műhely létezéséről Budán már Oláh Miklós³ is beszámolt, s tudósítását Xystus Schier is beépítette a Corvina könyvtárról szóló átfogó művébe,⁴ a modern kutatás ezt az információt nehezen tudta konkrét kódexekkel demonstrálni. Csapodi Csaba még 1990-ben is a Corvina könyvtár legrejtélyesebb pontjának nevezi a budai műhely kérdését.⁵ Létezése ugyanis nem volt magától értetődő. Mikó Árpád mutatott rá arra, hogy a kutatás elsőként az aranyozott kötések kapcsán fogott gyanút, és kezdte feltételezni, hogy esetükben

³ *Nicolaus Olahus: Hungaria – Athila*. Ed. Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász (BSMRAE, Saec. XVI.). Bp. 1938. V. 4–8.

⁴ *Xystus Schier: Dissertatio de regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu, et reliquiis*. Viennae 1799.

⁵ *Csapodi Cs. – Csapodiné Gárdonyi K.: Bibliotheca Corviniana i. m.* 18.

valamiféle egyedi, budai jelenségről lehet szó.⁶ André de Hevesy figyelemre méltó megállapításait⁷ követően Hoffmann Edith volt az, akinek máig érvényes módon a kéziratok szintjén, azok segítségével sikerült bizonyítania, hogy Budán valóban zajlott kódexkészítés és ennek fennmaradt emlékei is vannak.⁸ Hoffmann Edith a kérdést a könyvfestészet oldaláról közelítette meg. Legfontosabb megfigyelése az volt, hogy a budai udvarhoz köthető kódexekben olyan motívum-együttállások találhatók, amelyek nem jöhettek volna létre Itáliában: közép-európai és itáliai motívumok találkoznak és vegyülnek egymással a kódexek oldalain. Mínderre elsődleges bizonyítékul Kálmáncsehi Domonkos egybekötött breviarium és misaléja szolgált a számára (New York, PML, MS G 7).⁹

Hoffmann Edith ugyanakkor igen fontos körülményre mutatott rá, amikor bizonyos corvinák esetében hazai másolást feltételezett. A művészettörténész ezzel a paleográfiai szálát is bevonta a kutatásba, azon belül is a lokalizáció vizsgálatába.¹⁰ Hermann Julius Hermann a bécsi corvinák leírása során ezt a megfigyelést azzal egészítette ki, hogy a szóban forgó helyi másolók nyilvánvalóan törekedtek a korszerű itáliai írás utánzására.¹¹ Megállapításaik azonban mégsem kerültek be szervesen a corvinakutatásba, ennek következtében nem is módosították az egészről alkotott képet, paleográfiai megfigyelésekre pedig később senki sem tért ki. Bartoniek Emma az OSZK kódexkatalógusába valószínűleg Hoffmann Edith jegyzékéből vette át a helymegjelöléseket, ráadásul nem körültekintően, hiszen míg Hoffmann a lokalizációt kizárólag a kifestés helyére értette, addig Bartoniek az egész kódexre vonatkoztatta azt.¹² Berkovits Ilona a másolás helyének kérdését egyáltalán nem érintette, hanem – Hoffmann Edithhez hasonlóan – csupán az illumináció eredetéről beszélt.¹³ 1973-as

⁶ *Mikó Árpád*: Konstruktio és rekonstrukcio. Adalékok a Corvina budai műhelyének historiográfiájához. In: Kiállítási Katalógus i. m. A corvinakötésekről mint sajátos budai jelenségről Csontos János eredményeit felhasználva először részletesen lásd *Ráth György*: A Korvina önálló könyvkötési stílusa. Magyar Könyvszemle Új folyam 5. (1897) 250–265.

⁷ *André de Hevesy*: Les miniaturistes de Matthias Corvin. Revue de l'Art Chrétien 61. (1911) 1–20., 109–120.; *Uő*: La bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris 1923.

⁸ Legfőbb összefoglalásai: *Hoffmann Edith*: A corvin-kódexek művészi díszje. In: Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Szerk. Berzeviczy Albert – Kollányi Ferenc – Gerevich Tibor. Bp. 1927. 37–49.; *Uő*: Régi magyar bibliofelek. Kiegészítette Wehli Tünde. 2. kiadás. Bp. 1992.; *Uő*: Mátyás király könyvtára. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulójára II. Bp. 1940. 251–257.

⁹ *Hoffmann Edith*: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. Magyar Könyvszemle 32. (1925) 28–51.; *Uő*: Régi magyar bibliofelek i. m. 48–49.

¹⁰ Uo. 82. Az itt felsorolt kéziratok között csupán kettő esetében nem helytálló a hazai másolás feltételezése: Wien, ÖNB, Cod. 138, Cod. 140. Mindkét másolat itáliai eredetű.

¹¹ *Hermann Julius Hermann*: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 3. Mittelitalien: Toskana, Umbrien, Rom. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich VIII/6) Leipzig 1932. passim.

¹² *Bartoniek Emma*: Codices Latini Medii Aevi. (Codices Manus Scripti Latini I.) Bp. 1940.

¹³ *Berkovits Ilona*: A magyarországi corvinák. Bp. 1962.

jegyzékében Csapodi Csaba külön tekintett az írás szempontjára.¹⁴ Figyelembe vette Hoffmann Edith következtetéseit is, ám ezek regisztrálásánál nem lépett tovább.

A budai műhely rekonstrukciója kapcsán mind eredményei, mind módszerei tekintetében Hoffmann Edithnek köszönhetjük a legtöbbet. Ő volt az, aki elsőként indult ki a corvinacsoport egészéből, a corvinák közös tulajdonságait vizsgálva, és egyetlen kódexet is teljes egészésként kezelte, nem koncentrált csupán az illuminációra. Legfontosabb felismerése a már említett stíluskeveredés volt, amellyel a budai műhely létét bizonyította. Néhány kódexen és a budai típusú metszésen be is mutatta a jelenséget. A bizonyításhoz felhasználta a festett címeresleveleket is, amelyek mind a datáláshoz, mind a mesterek helyhez kötéséhez támpontokat nyújtottak. Hasonlóan fontos felismerése volt, hogy a budai műhely nemcsak a király, hanem főpapok számára is dolgozott. Rámutatott arra is, hogy a műhelynek volt egy jellemző stílusa, amely alapvetően milánói sajátosságokkal rendelkezett. Megpróbálta elkülöníteni a Budán dolgozó mestereket. Feltételezte, hogy közülük néhányan helyiek, s ez minőség- és stílusbeli egyenetlenségeket okozhatott. A miniátorok és a könyvkötők között stílárius megfelelések mentén szoros kapcsolatot feltételezett. Felismerte, hogy a Corvinában különféle provenienciájú rétegek vannak, valamint hogy bizonyos kódexeknek korábbi tulajdonosaik is voltak. Vizsgálta a címerhasználat szerepét, és néhány esetben nagy hiátusokat állapított meg a készítés egyes fázisai között. Szót ejtett a műhely munkamódszeréről is, megpróbálta felvázolni a műhely stílusának fejlődését, de nevéhez köthető a Cassianus-csoport végleges körvonalazása is. Az André de Hevesy által megalkotott, úgynevezett „Cassianus-mestert” ő azonosította Giovanni Antonio Cattaneo madocscsai apáttal.

A hazai kutatás az általa alkotott kép nyomán haladt tovább, annak részleteit próbálta kidolgozni, esetenként módosítani. Elsőként Balogh Jolánt kell említenünk mint Hoffmann Edith legszorosabb munkatársát a témában, akinek felfedezései nagyban segítették Hoffmann rekonstrukcióját is.¹⁵ Berkovits Ilona részéről új attribúciós kísérletek történtek – Felix Petancius azonosítása a Cassianus-mesterrel, Giovanni Antonio Cattaneóé pedig a Mátyás-graduale itáliai mesterével –,¹⁶ Csapodi Csaba pedig a Hoffmann által „első” és „második címerfestőnek” nevezett mesterek munkáit vizsgálta, és jutott végül működésük egymásutániságát tekintve Hoffmannéval ellentétes megállapításra.¹⁷ A corvinakötések kutatása Koroknay

¹⁴ *Csapodi, Cs.*: The Corvinian Library i. m.

¹⁵ *Balogh Jolán*: Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Bp. 1928.; *Uő*: Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Archeologiai Értesítő 40. (1926) 189–209.; *Uő*: A madocscsai apát, a „királyi könyvek miniátora”. Henszlmann lapok 5. (1927) 1–7.; *Uő*: A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp. 1966.

¹⁶ *Berkovits I.*: A magyarországi corvinák i. m. 86. skk.

¹⁷ *Csapodi, Cs.*: The Corvinian Library i. m. 49–51.

Évának, Rozsondai Mariannénak és Mikó Árpádnak köszönhetően hozott számottevő eredményeket.¹⁸ Szintén Mikó Árpádé számos budai eredetű kódex részletes feltárásának az érdeme, de ő tisztázta a Francesco da Castello- és a Cassianuscsoport stíláriis összefüggéseit és hatásmechanizmusait is.¹⁹ Ezen a téren Wehli Tünde kutatásait is említenünk kell.²⁰ Az állomány eredetének tisztázásában legutóbb Pócs Dániel ért el jelentős eredményt Handó György könyvtárának azonosításával.²¹ A továbblépést elsősorban a kódexek szisztematikus és részletes feltárása tette lehetővé. A kéziratok kodikológiai, paleográfiai, művészettörténeti, tartalmi, liturgiátörténeti, a provenienciát illető, hálózatszemponitú, humanizmus-, eszme- és irodalomtörténeti sajátosságainak együttes vizsgálatára volt szükség. E munka során a kéziratok apró, ám mégis lényegi sajátosságai kerültek napvilágra, melyeknek köszönhetően elkezdett kirajzolódni egy bonyolult összefüggéshálózat a Corvina egyes darabjai között, s ezáltal a rendszer mintegy önfeltárává vált. Mindez nem nélkülözhetette a korábbi, sokszor feledésbe merült eredmények megértését, mérlegelését, valamint a téma tágabb kontextusba helyezését sem, különösen az itáliai fejedelmi könyvtárak analógiái, az uralkodói reprezentáció szerepe, a humanista kánonok, kapcsolatrendszerek tekintetében. Új szempontrendszer alakult ki tehát, minek következtében sikerült szakítani a korábbi kutatás eredményeket már nem hozó, ám mégis újra és újra ismétlődő gondolati sémáival.

Mindezek közül mégis ki kell emelnünk a paleográfiai és kodikológiai szempontot, amely alapvető mértékben járult hozzá a „hazai” kéziratok lokalizációjához,

¹⁸ Például *Koroknay Éva*: Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek (Művészettörténeti füzetek – Cahiers d’histoire de l’art 6.) Bp. 1973.; *Marianne Rozsondai*: Die Bibliotheca Corviniana und die Corvineneinbände. Neue Erkenntnisse zu ihrer Beurteilung. In: Bibliotheksmanagement – Kulturmanagement: Vorträge und Berichte, 24. Österreichischer Bibliothekartag, Innsbruck, 3–7.09.1996. Hrsg. Maria Seissl. (Biblos-Schriften 168.) Innsbruck 1998.; *Uő*: Über die Einbände der in München aufbewahrten Corvinen. In: Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus. Hrsg. Claudia Fabian – Edina Zsupán. (Supplementum Corvinianum I.) Bp. 2008. 143–152.; *Rozsondai Marianne*: A magyarországi könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig. Fél évezred magyar kötéstörténete. Megjelenés alatt. Továbbá számos kötésleírását lásd Kiállítási katalógus i. m.; Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Bp. 1994. Kat. IX-3. (Mikó Árpád); *Mikó Árpád*: A Bibliotheca Corviniana és az aranyozott corvina-börkötések. In: MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk. Nyerges Judit – Zvara Edina. Bp. 2016. 510–514.

¹⁹ Pannonia regia i. m. Kat. IX-5. (Mikó Árpád); *Mikó Árpád*: Über den Miniatur der Wolfenbütteler Tolhoppf-Corvine. In: Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Hrsg. Edina Zsupán (Supplementum Corvinianum III.) Bp. 2014. 223–255. Számos kódexleírását lásd Kiállítási Katalógus i. m.

²⁰ Lásd *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek i. m. kiegészítéseit; *Wehli Tünde*: Megjegyzések Váradi Péter Decretalisának kifestéséhez. Magyar Könyvszemle 101. (1985) 280–287.; *Uő*: Franciscus de Castello Ithallico Budán. In: Pannonia regia i. m. 411–412., valamint Uo. Kat. IX-6, IX-7, IX-8, IX-9.; *Uő*: Influssi lombardi nella miniatura della corte di Mattia Corvino. Arte Lombarda 139. (2003) 81–86.

²¹ *Pócs Dániel*: Handó György könyvtára. Ars Hungarica 42. (2016) 309–338.

sajátos jellegük meghatározásához. A vizsgálat lehetőség szerint magába foglalt minden elemet: a pergamen minőségét, a tinta színét, a vonalazás milyenségét, az egyes „kezeket”, azaz a másolók lehetséges azonosítását, az illuminálás és a könyvkötés mikéntjét és lehetőségeit. A magyarországi könyvprodukciónak feltárása tekintetében különösen szerencsés volt, hogy a tanulmány szerzője a Vitéz-kutatás, Vitéz János kódexei felől közelítette meg a problémakört.²²

A budai műhely első korszaka 1480 körül

A Corvina könyvtár, azon belül pedig a budai műhely kutatása rendkívüli módon adat- és forráshiányos jelenség.²³ Levéltári dokumentumok a hazai forráspusztulás miatt egyáltalán nem állnak rendelkezésre, az oklevelek adatai vagy más jellegzetességei legfeljebb áttételesen használhatók. A datált kódexeken kívül csupán néhány levél és előszó ad némi támpontot valamiféle kronológia felállításához a műhely működését, az egyes darabok keletkezését és általában a Corvina könyvtár kialakulását illetően.

A korábbi kutatásokkal kapcsolatban általánosan elmondható, hogy Mátyás könyvtárának meglétét a király uralkodásának teljes időszakára nézve evidenciának tekintették, így a könyvtárfejlesztés megragadható mozzanatait is ebben a három évtizedben helyezték el. Ezt sugallta a budai könyvkészítésre vonatkozó legkorábbi adat is, egy 1471-ből származó levél, Mátyás Pomponio Letónak írt válasza, amelyben említés esik egy bizonyos Blandiusról a „mi miniátorunk” („miniator noster”) megjelöléssel.²⁴

Szintén döntően határozta meg a korábbi kutatás irányát az a téves feltételezés, hogy a budai királyi díszkönyvtár kialakulása a maga természetességében alakuló folyamat volt, nem pedig rendkívül tudatos és – időben is – koncentrált eseménysor, aminek következtében különbséget kell tenni könyvek spontán jelenléte – beleértve a velük való teendőket is –, valamint a díszkönyvtár és a kialakítására irányuló lépések között. Két szempont keveredett tehát egymással – illetőleg ketté sem vált –, és emiatt előszeretettel vonatkoztattak minden adatot a díszkönyvtár

²² Vö. Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Kiállítási katalógus. Szerk. Földesi Ferenc. Bp. 2008. passim; *Zsupán E.*: Vitéz János Leveleskönyve. ÖNB Cod. 431. In: Erdély reneszánsza. A 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadásai I–II. Szerk. Gábor Csilla – Luffy Katalin – Sipos Gábor. Kolozsvár 2009. I. 16–24.; *Üő*: Plinius laurentumi villájának leírása Vitéz János kódexében. Új Forrás 50. (2018) 7. sz. 21–31.

²³ A Corvina könyvtárra vonatkozó források máig legfontosabb gyűjteményét lásd *Balogh J.*: A művészet Mátyás király udvarában i. m.

²⁴ *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon XI. Pest 1855. 454. A levél hitelességét Pócs Dániel az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében 2016. február 23-án elhangzott előadásában nyelvi anakronizmusok alapján kétségbe vonta.

kezdeteire. 1471. a kutatás számára a díszkönyvtár létrejöttének kezdeteit jelezte, sőt a korábbi indulását/meglétét sem zárták ki.²⁵ Ugyanezt sugallta egy további bizonytalan eredetű adat is arról, hogy Mátyás 1475-ben esetleg megvásárolta volna Manfredini bolognai herceg könyvtárát.²⁶ Kiderült azonban, hogy Mátyás követei útján valójában az 1488-ban elhunyt Galeotto Manfredi faenzai herceg hagyatékából vásároltattott.²⁷

A királyi díszkönyvtár kialakítására irányuló törekvésnek Budán valójában nincs nyoma Beatrix és itáliai kíséretének érkezése előtt (1476). Minden bizonnyal az itáliaiak hozták magukkal azt az igényt, hogy a király rezidenciáján díszes uralkodói könyvtár létesüljön. A humanizmus nagy századában Itáliában ez ekkoriban már elterjedt szokás, egyfajta norma, ami nélkül fejedelmi rezidencia aligha képzelhető el. A könyvtár az uralkodói reprezentáció szerves része volt, az uralkodó imázsához tartozott, bölcsességét (*prudentia*, *sapientia*) szimbolizálta. Az antik elemekből táplálkozó elképzelések szerint azonban ez a bölcsesség nem önmagáért való, hanem az uralkodó általa a *bonum publicumot*, azaz a közjót, népe üdvét szolgálja. Ez a 15. századra kialakuló kép elsősorban sztoikus alapokon nyugodott, amelyet platonikus elemek (*philosophus rex*, *vita contemplativa*) is kiegészítettek.²⁸ A könyvtár mint tér valójában szentély, a bölcsesség szentélye. Egyben az *otium* helye, ahol az uralkodó megpihenhet, művelődhet, hogy aztán az így összegyűjtött tudást a *negotium* idején országa kormányzásában, az alattvalókról való gondoskodásban kamatoztathassa. Az épített térben a könyvtár ennek megfelelően kapcsolatban állt a kápolnával és a studiólóval is. Jól tükrözi mindezt az urbinói Montefeltro- vagy a ferrarai D'Este-könyvtár. (A könyvtárterem valószínűleg Budán sem véletlenül került a királyi kápolna szomszédságába.) Beatrix Itália egyik legfényesebb könyvtárának, a nápolyi Aragóniai-könyvtárnak a mintájával érkezett.²⁹ A budai díszkönyvtár és a budai könyvkészítés kezdetei tehát valamiképpen az ő érkezésével és személyével állnak kapcsolatban. Ezt bizonyítja, hogy az első budai kódexekben túlnyomórészt a királyné címere szerepel, illetőleg a királyé mellett az övé is megjelenik. A budai műhely második korszakában erre már szinte egyáltalán nincs példa.³⁰

²⁵ Csontos János: A Korvina. In: A Pallas Nagy Lexikona X., V. skk.; Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek i. m. 82.; Berkovits I.: A magyarországi corvinák i. m. 75. skk.

²⁶ Csontos J.: A Korvina i. m. VII.

²⁷ Krisztinkovich István eredményét lásd Magyar Könyvszemle 79. (1963) 291. Vö. Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 638.

²⁸ Zsupán Edina: A wolfenbütteli corvinacsoport. Doktori (PhD) értekezés. ELTE. Bp. 2016., főként itt: 164. skk.

²⁹ Concetta Bianca: Da Napoli a Buda: I libri di Mattia Corvino. In: A Home of Arts and Muses. The Library of King Matthias Corvinus. Ed. Edina Zsupán. (Supplementum Corvinianum IV.) Bp. 2017. 135–140.

³⁰ Az itáliai szerzők által kifejezetten a királynénak ajánlott kódexek egy egészen más csoportot alkotnak, függetlenek a budai műhely problematikájától. Pl. Bonfini Symposionja (Bp., OSZK, Cod.

Francesco Rosselli firenzei miniátor budai munkái

A könyvtár kialakításának első szakaszát az 1470-es évek végére, 1480 köré kell datálnunk. Ebben fontos szerepet játszik két firenzei levéltári dokumentum, mely Francesco Rosselli firenzei könyvfestő magyarországi működéséről szól az 1470-es évek vége és 1481 között.³¹ Az adat azonban csak azt követően vált értelmezhetővé, hogy a miniátor oeuvre-je (munkássága) Mirella Levi d’Ancona kutatásainak köszönhetően „kivált” mestere, Francesco d’Antonio del Chierico munkái közül, azaz az általa festett illuminációk elkülönültek Del Chiericótól.³² Így Hoffmann Edith még nem is tudhatott mit kezdeni a könyvfestő budai jelenlétéről szóló információval, hiszen a miniátor munkáit következetesen Del Chiericónak tulajdonították.³³ Levi d’Ancona kutatási eredményeit Magyarországon elsőként – legalábbis részben – Csapodi Csaba kamatoztatta, ugyanis 1990-es jegyzékében Del Chierico mellett egy-két helyen megjelennek az óvatos Rosselli-attribúciók is.³⁴ A Rosselli által festett corvinák kérdése azonban ekkor még tisztázatlan volt, ahogyan maga a Rosselli-kutatás sem volt lezárta egész. Az „új” miniátor műveinek azonosítása folyamatosan zajlott (és bizonyos értelemben zajlik még ma is). Fontos állomást jelentett a kutatásban Annarosa Garzelli nagy összegzése 1985-ben, amelyben a művészettörténeész néhány corvinát deklarálta Rosselli műveként tüntetett fel.³⁵ A budai műhely szempontjából azonban mindez alig jelentett valódi továbblépést. Egyrészt azért, mert a Rossellivel kapcsolatos új eredmények csak nehezen váltak közismertté a hazai kutatásban, az új mester nehezen vette át Del Chierico helyét még a szaktanulmányokban is, másrészt egy igazi akadály megnehezítette, hogy az új attribúciók érdemben felhasználhatók legyenek: nem lehetett tudni, hogy Rosselli mely corvinái készültek Firenzében és melyek Budán. Ezért a kutatás az 1479–1481-es időintervallumhoz, Rosselli budai tartózkodásához nem is tudott kódexeket kötni.

Lat. 421.), az Agathias-corvina (Bp., OSZK, Cod. Lat. 413.) vagy a De institutione vivendi Diomedea Carafától (Parma, BP, G. G. III. 170. 1654.).

³¹ *Annarosa Garzelli*: Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento I. (Inventari e cataloghi toscani 18) Firenze 1985. 173–188.; *Diego Galizzi*: Francesco Rosselli. In: Dizionario biografico dei miniatori italiani. Secoli IX–XVI. A cura di Milva Bollati, Miklós Boskovits. Milano 2004. 914–916.; Rosselli budai tartózkodásának forrásaihoz lásd *Balogh J.*: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 544.; *Pócs Dániel*: Urbino, Firenze, Buda – minták és párhuzamok a királyi könyvtár fejlődésében. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. Farbak Péter et al. Bp. 2008. 147–163., 150. és 15., 17. jegyz.

³² *Mirella Levi d’Ancona*: Francesco Rosselli. *Commentari* 16. (1965) 56–76.

³³ *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofelek i. m. 79–80., 84.

³⁴ *Csapodi Cs.*: Bibliotheca Corviniana i. m. Nr. 33, 70, 101.

³⁵ Bécs, ÖNB, Cod. 44; Modena, GE BEU, Cod. Lat. 458 (= a.M.1.4.); Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 39 Aug. 4°; Cod. Guelf. 73 Aug. 2°. *Garzelli, A.*: Miniatura fiorentina i. m. II. 303. Nr. 541, 542, 547, 548, 547. Garzelli bizonyos esetekben feltételezte a Medici Ilias mesterének közreműködését is.

A probléma megoldásához két kódex vezetett el, a Beatrix-psalterium (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 39 Aug. 4°) és a budapesti Regiomontanus-corvina (OSZK, Cod. Lat. 412.).

A Beatrix-psalterium és a Mátyás-graduale

A 20. század végére a Beatrix-psalteriumot a kutatás – mindenekelőtt Tamaro de Marinis és Anthony Hobson kötéstörténeti vizsgálódásának eredményeként, amelyek nem vették figyelembe a korábbi magyarországi és a német kutatás egy részének eredményeit – egyöntetűen és megkérdőjelezhetetlenül itáliai munkának nyilvánította.³⁶ Ennek a nézetnek sajnos Csapodi Csaba is képviselőjévé vált, pedig ez a különleges, igen magas színvonalon kivitelezett díszkódex kétségtelesen a budai műhely munkája:³⁷ kodikológiai, liturgikus, művészettörténeti jegyek, valamint a kódexkészítés folyamatának figyelembevétele teszik egyértelművé a budai eredetet. Kalendáriuma a zágrábi rítust képviseli valamelyes pálos árnyalattal,³⁸ pergamene kissé érdekesebb, vastagabb az Itáliában használtaknál, a már említett „hazai” típusba tartozik. A kötetet mind a pergamen jellege, mind a scriptor személye – őt Albinia de la Mare a Firenzében működő Gundisalvus Hispanusszal azonosította – egy csoportba vonja két további corvinával, az El Escorial-beli Platónnal és a müncheni Aristeasszal,³⁹ továbbá a három kódex mérete is hasonló. A Platón és az Aristeas illuminációja a budai műhelyben készült, s ez a psalteriumról is bizonyítható. A belső díszítés egyértelműen a budai lombard tanultságú miniátorok egyikének munkája – tőle származik a Mátyás-graduale lombard rétege is⁴⁰ –, címlapjának mestere viszont Francesco Rosselli.⁴¹ A kódex metszése budai típusú, következésképpen kötésének is budai eredetűnek kell lennie. Az egyik legkülönlegesebb corvinakötésről van szó, hiszen valószínűleg egy eredeti perzsa kötést applikáltak rá. Nem kizárt, hogy ez és esetleg néhány hozzá hasonló darab kiindulópontként szolgálhatott a corvina-bőrkötések alapkompozíciójának megalkotásához.

³⁶ A problémakört, valamint az itt következő elemzést részletesen lásd *Zsupán Edina: A Beatrix-psalterium geneziséhez*. Művészettörténeti Értesítő 59. (2010) 233–260. (<https://bit.ly/2JXVqAu>, letöltés 2019. júl. 22.)

³⁷ A részletes bizonyítást lásd Uo.

³⁸ Uo. 244–245. Lauf Judit eredménye.

³⁹ Biblioteca de Monasterio de El Escorial, G. III. 3.; München, BSB, Clm 627.

⁴⁰ A két kódex között a kapcsolatot Mikó Árpád vetette fel, a két miniátorkéz azonosságát pedig Nagy Eszter mondta ki. Vö. *Mikó Árpád: Beatrix királyné psalteriumának helye. Kérdések a Bibliotheca Corvina könyvfestői és könyvkötői körül*. Művészettörténeti Értesítő 59. (2010) 261–273.; *Eszter Nagy: On the Creation of the Gradual of King Matthias*. Acta Historiae Artium 57. (2016) 23–82., 65. skk.

⁴¹ Garzelli kérdőjellel hozzászól a „Medici Ilias mesterét” is. Vö. *Garzelli, A.: Miniatura fiorentina* i. m. 303., Nr. 542.

Mindent egybevetve a kódex keletkezésének idejét 1480 körülre tehetjük, ami egybeesik Rosselli magyarországi tartózkodásával. A végső érvet a teljes budai keletkezés igazolásához azonban a psalterium különös Beatrix-címere szolgáltatta.

A kompozit királynéi címer heraldikai bal oldalán Beatrix saját családi címere, jobb oldalán pedig Mátyás címere látható. A pajzs fölött nyitott korona helyezkedik el, a címer körül az Aragóniai királyi család emblémái sorakoznak. A mi szempontunkból most csak a Mátyás-címer érdekes. Összetétele a következő: első mezejében a magyar vágások, a másodikban a kettős kereszt, a harmadikban a dalmát leopárdfejek láthatók, a negyedikben pedig egy ágaskodó oroszlán foglal helyet, amely ebben a formában – vörös oroszlán ezüst mezőben – leginkább Hunyadi János beszercei örökös ispáni címeroroszlánjához hasonlít, ám itt felemelt mancsában nem tart koronát. Mátyás első titkos pecsétjén, amelyet hivatalos okmányokon 1464-ig használt,⁴² valóban ez az összetétel szerepelt (negyedik mezejében a beszercei oroszlánnal), ám itt szemmel láthatólag nem erről van szó. Ha felnagyítjuk a kompozíciót, jól látható, hogy az oroszlán fejről valószínűleg még a teljes száradás előtt letörölték az eredetileg odafestett aranykoronát. Eredetileg tehát egy koronás vörös oroszlán szerepelt a címerpajzson, ami a beszercei oroszlánnak (ezüst mezőben vörös oroszlán feltartott mancsában aranykoronával) és a cseh királyi címernek (vörös alapon ezüst oroszlán, kettős farokkal, fején aranykoronával) az ötvözete volt, alapvetően egy hibás, nem létező konstrukció. Ezt a hibát nyilvánvalóan korrigálni akarták. A korona eltüntetése lehetett az egyszerűbb megoldás arra nézve, hogy helyes mező álljon elő – jelen esetben a beszercei oroszlán –, hiszen a színezést megcserélni sokkal nehezebb feladat lett volna. Ennek önmagában még nem kellene bármit is elárulnia a készítés helyéről. Nem is vonja Buda felé a címlap-illuminációt, hiszen tévesztésre nagyobb távolságból még nagyobb az esély. Ám érdekes módon a jelenség más corvinákon is visszaköszön, amelyek egyetlen kivétellel szintén Francesco Rosselli munkái: ugyanezt a „hibás” és ugyanezen a módon korrigált címert látjuk a modenai Órigenés-corvina (Modena, GE, BEU, Cod. Lat. 458 = *α.M.1.4.*), a budapesti Regiomontanus-corvina (OSZK, Cod. Lat. 412.) és a bécsi Regiomontanus-corvina (ÖNB, Cod. 44) címlapján. Még ezen a ponton sem kellene okvetlenül Budára gondolnunk, hiszen mindez Firenzében is történhetett volna, ám szerencsére van egy kontrollpéldánk is, egy olyan kódex, amelyet nem Rosselli díszített: a Mátyás-graduale, annak is a németalföldi rétege.

A Mátyás-graduale (Bp., OSZK, Cod. Lat. 424.)⁴³ igen problematikus kézirat. Az utóbbi évek, évtizedek egymást követő eredményeinek köszönhetően ma már

⁴² Hunyadi Mátyás, a király i. m. Kat. 4.19 (Rácz György).

⁴³ Legújabb leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. A2 (Nagy Eszter). (<https://bit.ly/2GzHGdf>, letöltés 2019. júl. 22.)

úgy látjuk, hogy valószínűleg teljes egészében Budán készült. Illuminációjának két rétege van, jórészt egy németalföldi miniátortól, egyetlen nagyobb és néhány kisebb iniciálé erejéig pedig egy lombard – milánói – mestertől származik. Azt, hogy a németalföldi mester térségünkben dolgozott a gradualén, Franz-Joachim Verspol találatra tette egyértelművé, aki a mester keze nyomát felfedezte egy klosterneuburgi ősnymtatványban is, amely G. Fr. Pavini szentszéki ügyvéd III. Lipót osztrák örgróf szentté avatását szorgalmazó beszédét tartalmazza (1483 után).⁴⁴ A graduale lombard iniciáléja mindig is sugallta a budai beavatkozás lehetőségét, ám legújabbán kiderült, hogy a lombard miniátor azonos a Beatrixpsalterium belső iniciáléinak mesterével.⁴⁵ A kódex pergamene magyarországi jellegű, ami azt jelenti, hogy a scriptornak is meg kellett fordulnia Budán. (Madas Edit ismerte fel, hogy a scriptor azonos a Carlo Pallavicino örgróf számára készült, ma Lodiban őrzött karkönyvek egyikének másolójával).⁴⁶ A lodi kódexcsoport pedig jelentős mértékben Francesco da Castello, az egyik legfontosabb budai miniátorszemélyiség munkája.⁴⁷ Mindez talán arra a kapcsolattrendszerre mutat rá, melynek köszönhetően a budai műhely szerveződni kezdett.)

A graduale címlapján Mátyás és Beatrix címere külön címerpajzson szerepel. Mátyás címerében ugyanazt a különös címertípust láthatjuk viszont – negyedik mezejében a vörös oroszlánnal –, mint a Rosselli-corvinákban.⁴⁸ Ráadásul nem is az itáliai mester kezétől származik, hanem a németalföldiétől. Mindez azt mutatja, hogy a furcsa címer műhelyjelenség volt, egyfajta közös hiba, ami időben és térben is egy helyre vonja az érintett kódexeket. A hely mindenképpen Buda, az idő pedig a fentiekből következően az 1480 körüli időszak.

Hogy mi okozhatta ennek a téves oroszlános címerpajzsok a megszületését Budán, nem tudható. Ám mindenesetre feltűnő egy egyezés: a Mátyás-trónkárpit legteljesebb fennmaradt darabjának és a miseruhává alakított másik darabnak (fojncai kazula) a címere is a fönt ismertetett, hibás színezésű címerösszetélt mutatja negyedik mezejében vörös oroszlánnal, melynek fején korona van. A Mátyás-trónkárpitot (vagy inkább trónkárpitokat) mindezidáig nem tudta

⁴⁴ Klosterneuburg, Augustiner-Chorherrenstift, Bibliothek, Cod. Typ. 814 = GW M30416. Legújabb leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. A1 (Nagy Eszter); *Franz-Joachim Verspol*: Kleinform-Großform. Italienisches Formgefühl und Ungarisches Anspruchsniveau: die Kunstentfaltung am Hof des Matthias Corvinus. In: L'Europa e l'arte italiana: Per i cento anni dalla fondazione del Kunsthistorisches Institut in Florenz. Convegno internazionale, Firenze, 22–27 settembre 1997. Ed. Max Seidel. Venezia 2000. 156–185.

⁴⁵ Lásd 40. jegyz.

⁴⁶ Madas Edit szíves szóbeli közlése.

⁴⁷ A lodi kóruskönyvekhez lásd a 75. jegyzetben megadott irodalmat.

⁴⁸ Az oroszlán vörösre festett teste annak ellenére jól látható, hogy a csaknem feketére oxidálódott ezüst ezt a mezőt szinte kivehetetlenné teszi.

pontosan datálni a kutatás, készítésüket 1476 és 1490 közé teszik.⁴⁹ A fentiek ismeretében nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a kárpitok már jelen voltak a palotában akkor, amikor a könyvfestők a tárgyalt kódexeket kézbe vették. A pompás textíliák pedig rendkívüli reprezentációs erejüknel fogva akár a rajtuk látható címertípus önkéntelen követésére is készíthették a miniátorokat. A címerek időben történő és helyes korrigálása ugyanakkor szintén Buda felé mutat, hiszen ilyen finomhangolás nagyobb távolságból szinte lehetetlen lett volna.

Nagy valószínűséggel tehát ez a címertípus az egyik fő irányadó abban a kérdésben, hogy Rossellinek mely illuminációit kell budainak tartanunk.

Reneszánsz transzfiguráció: a budapesti Regiomontanus-corvina

A budapesti Regiomontanus-corvina (OSZK, Cod. Lat. 412.)⁵⁰ egy másik típusú érvet is kínál a budai Rosselli-oeuvre meghatározásához, egyben pedig a budai műhely olyan eljárás módját hordozza magában, amely az udvari könyvkészítés folyamán mindvégig nagyon jellemző volt. Ugyanakkor a fennmaradt corvinák közül talán a legszemléletesebben tükrözi az átmenet időszakát, valamint azt, hogy mennyire szervesen támaszkodott a királyi könyvtár, azon belül is a budai kódexkészítés, a megelőző korszak szellemi örökségére.

A kódex reneszánsz címlapját (f. 1^r) Magyarországon elsőként Csapodi Csaba tulajdonította óvatosan Francesco Rossellinek.⁵¹ A korábbi kutatás – a többi Rosselli-illuminációhoz hasonlóan – Francesco di Antonio del Chierico munkájának tartotta, vagy az ő műhelyébe sorolta.⁵² A kézirat harmadik folióján, a mű kezdeténél azonban teljesen más jellegű, a közép-európai gótikus könyvfestészet stílusában megalkotott díszítést találunk. Hoffmann Edith a kódexet firenzei eredetűnek tartotta, amelybe Budán került a gótikus dekoráció.⁵³ Sajnálatos módon elvetette André de Hevesynek azt az álláspontját, hogy a teljes kódex a budai műhelyben készült volna.⁵⁴ Hevesy ezt a kéziratot hozta fel ugyanis példaként a budai műhely vegyes jellegére, a benne működő mesterek különböző – itáliai, német és magyar – származására.⁵⁵ Hevesy nem járt messze az igazságtól.

⁴⁹ *Isabella Bigazzi*: Il drappo d'oro del trono di Mattia Corvino. In: *Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*. A cura di Péter Farbaky et al. Firenze 2013. 36–41. és Kat. 14 (Kollár Csilla). Legújabb leírását lásd *Kiállítási katalógus* i. m. (Kollár Csilla).

⁵⁰ Legújabb, részletes leírását lásd *Kiállítási katalógus* i. m. Kat. B2 (Rozsondai Marianne, Zsoldos Endre, Zsupán Edina).

⁵¹ *Csapodi Cs.*: *Bibliotheca Corviniana* i. m. Nr. 33.

⁵² *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofelek i. m. 80.; *Csapodi, Cs.*: *The Corvinian Library* i. m. Nr. 568.

⁵³ *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofelek i. m. 80.

⁵⁴ Uo. 139. jegyz.

⁵⁵ *Hevesy, A.*: *Les miniaturistes* i. m. 12.

A Regiomontanus-corvina valódi kezdeteit azonban a Corvinán kívül kell keresni, de nem Itáliában, hanem – miként André de Hevesy is feltételezte – Magyarországon. A tanulmány keretei nem engedik, hogy részletesen szóljunk a 15. századi magyar művelődés nagy korszakáról, az 1460-as évek második feléről, amikor Vitéz János esztergomi érseksége idején (1465–1472) és mindenekelőtt az ő iniciatívájára megalapított a pozsonyi egyetem, neves professzorok érkeztek külföldről, elkezdte működését Hess András nyomdája Budán, és megérkezett Magyarországra Rómából, Johannes Bessarion környezetéből a korszak leghíresebb csillagásza, Johannes Regiomontanus is.⁵⁶ Minden jel arra utal, hogy a szellemi felvirágzás szükségszerű feltételeinek tekintették a könyveket, illetőleg azok előteremtését. Önmagában a nyomdaalapítás is ékes bizonyítéka ennek. (Nem véletlen, hogy a budai nyomda legelső kiadványa tartalmazta Nagy Szent Vazul híres könyvecskéjét is, amelyben a szent a pogány szerzők olvasásának hasznosságáról szólt.⁵⁷ Ez a szöveg a humanista nevelélmélet egyik programadó műve volt.) Úgy látjuk, hogy az irodalom előteremtését Vitéz nem csupán a nyomdára alapozta, hanem – váradi éveivel hasonlóan – figyelemreméltó kódexkészítés is folyt környezetében. Ennek ösztönzést adhatott Regiomontanus érkezése. A csillagász aktív szellemi munkát végzett Magyarországon is, *Tabulae directionum et profecti-onum* (Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 69.2 Aug 2°) című művét Martin Bylica közreműködésével kifejezetten itt, Vitéz János számára írta.⁵⁸ A *Canones LXIII in tabulam primi mobilist* pedig Magyarországon fejezte be, és Mátyásnak ajánlotta.⁵⁹ A mű tisztázata (tisztázatai) minden bizonnyal Magyarországon készültek el Vitéz és Regiomontanus környezetében, köztük a most vizsgált, ma Budapesten őrzött példányé is. Utóbbi scriptorától két további munkát is ismerünk: ugyanennek a műnek azt a másolatát, amely Regiomontanus saját példánya volt,⁶⁰ valamint a Ptolemaios *Almagest*jéből készült epitomének egy ma Velencében őrzött példányát.⁶¹ Az írás egyfajta átmeneti típust képvisel a gótikus írástradíció és a humanista írások között. Ezek az átmeneti formák nagyon jellemzőek a magyar főpapi, kormányzati elit környezetében a 15. század derekán használt írásokra, és mutatják a humanista írásmód fokozatos – és nagyon korai – meghonosodását

⁵⁶ Átfogóan, a teljes régebbi szakirodalommal lásd Csillag a holló árnyékában i. m.

⁵⁷ *Basilus Magnus*: De legendis antiquorum libris. Trad. Leonardus Brunus Aretinus – Xenophon: Apologia Socratis. Buda, Andreas Hess 1473 = GW 6686.

⁵⁸ Legújabb mérvadó leírását lásd *Regina Cermann*: Beschreibung einer problematischen Corvine: Cod. Guelf. 69.9 Aug. 2°. In: Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel. Hrsg. Edina Zsupán – Christian Heitzmann. (Supplementum Corvinianum III.) Bp. 2014. 123–151.

⁵⁹ *Ernst Zinner*: Leben und Wirken des Johannes Müller von Königsberg genannt Regiomontanus. 2. kiadás. Osnabrück 1968. 95. skk., 154. skk., 325 skk, Nr. 58.

⁶⁰ Nürnberg, StB, Cent. V,17. Vö. *Cermann, R.*: Beschreibung i. m. 133., 150., 33. kép.

⁶¹ Velence, BNM, Lat. Z. 328, coll. 1760.

hazánkban. Az új, modern írás tudatos terjesztésének legfőbb előmozdítója minden bizonnyal éppen Vitéz János volt.

A kódex kodikológiai jellemzői ugyancsak a hazai gyakorlatot tükrözik, ugyanezeket figyelhetjük meg például azokban a kódexekben is, amelyek Vitéz környezetében Váradon készültek a főpap váradi püspöki éveiben (1445–1465).⁶² Jellemzői: a sűrű, többnyire tintával végrehajtott vonalazás; csupán az írástükröt oldalt lezáró függőlegesek futnak ki az oldal szélére, és ezek jórészt szimpla vonalak; a tinta színe viszonylag sötét; a három betűsáv viszonylag szűk, az egész írás tükrözi a gótikus kurzív és részben a bastarda hajlékonyságát. A Regiomontanus-kódex pergamene a már a Mátyás-gradualénál leírt jellegre emlékeztet.

A később corvinává vált kódex tehát Vitéz és Regiomontanus környezetében, szellemi erőterében készült 1470 körül. A belső kezdőoldal (f. 3^r) ugyanakkor kaphatta szerény gótikus díszítését is, mestere Regina Cermann szerint a korabeli bécsi és Bécs környéki miniaturfestészet vezéralakjának, a Lehrbüchermeisternek egyik segédje lehetett.⁶³ Nem tudjuk, hogy a kódexet Bécsbe küldték-e a díszítés elkészítése végett, vagy pedig a miniátor tartózkodott-e Magyarországon. Az sem kizárt, hogy a kötetet eredetileg a pozsonyi egyetemnek szánták, és ott Bécs közelsége tette lehetővé egyáltalán a díszítést. (Vitéz Magyarországon készült kéziratain jól látszik, hogy az alapvetően itáliai mesterekből fölálló budai miniátorműhely működése előtt a 15. század derekán hazánkban nehéz volt akár még közép-európai könyvfestőt is fellelni. Ezért ezek a kéziratok gyakran díszítetlenül maradtak, illetőleg esetükben eleve nem számoltak komolyabb díszítéssel.)

A kódex Mátyáshoz szóló ajánlásának vizuális megjelenítése azonban – amint már említettük – teljesen más világba vezet a szemlélőt. Az ajánlást és egyben az egész kódex kezdőlapját a legtisztább firenzei reneszánsz stílusban díszítették, a miniátor pedig Francesco Rosselli. Csapodi Csaba attribúciója helyes volt: ezt alátámasztja a címer körirata is, amely ugyanazokat a szép rajzolatú, gondos betűformákat mutatja, mint a rézmetszésben is jártas Rosselli térképei.⁶⁴ Az egyszerű, Rosselli alaprepertoárjába tartozó díszítés tükrözi mestere, Francesco di Antonio del Chierico erőteljes hatását, valamint a Rossellit az észak-itáliai miniátorok részéről ért befolyást (leginkább a rózsaszín és kék stilizált rozetták tükrözik ezt).⁶⁵ Már a fentiek is

⁶² Pl. Bp., OSZK, Cod. Lat. 370.; Bécs, ÖNB, Cod. 431, Cod. 2431; Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter, A. VII. 39., valamint az I. Leo pápa beszédeit tartalmazó, egykor a szentantali ferences rendházban őrzött, elveszett corvina (utolsó oldalának fotója: Bp., OSZK, Facs. I. Ms. 76.).

⁶³ Cermann, R.: Beschreibung i. m. 133. 78. jegyz.

⁶⁴ Florio Banfi: Francesco Rosselli térképész Mátyás király udvarában. Térképészeti közlöny 6. kötet (1940) 1-2. sz. 1–20.; Roberto Almagià: On the Cartographic Work of Francesco Rosselli. Imago Mundi 8. (1951) 27–34.

⁶⁵ Rosselli 1470–1471-ben a sienai karkönyveken együtt dolgozott Girolamo da Cremonával és Liberale da Veronával. Vö. Garzelli, A.: Miniatura fiorentina i. m. 175.

egyértelművé teszik, hogy Rossellinek a díszítésen Magyarországon kellett dolgoznia, tehát 1479 és 1481 között. Ehhez járul plusz érvként a címer típusa is, amely ezúttal csak Mátyás címere⁶⁶ – minden bizonnyal amiatt, mert a művet Regiomontanus kifejezetten Mátyásnak ajánlotta –, ám a fent bemutatott vörös oroszlános hibás-javított típust képviseli.

Láttuk, hogy az ellentmondás a kezdőoldal és a belső gótikus díszítés között a korábbi kutatások során is feltűnt. A megoldás felé az írás vizsgálata révén indulhatunk el. Az előszó írásképe jól érzékelhetően különbözik a mű – fentebb ismertetett karakterű – írásától. A tinta kissé halványabb, a betűk nagyobbak, formájuk szögletesebb, töredezettebb. Ám a másoló mégis azonos a főszöveg másolójával, tehát nem másik kézről van szó. Mi történhetett? A különbözőséget akár a pusztán időbeli eltérés is okozhatta volna, az előszó egyszerűen később kerülhetett a kódexbe. Ez valószínűleg így is van, ám az íráskép nem emiatt tér el a belső írásmódtól. A különös töredezettséget az okozza, hogy a hazai scriptor megpróbálta még pontosabban imitálni a humanista könyvírást. Elképzelhető, hogy a miniatúrral együtt tervezték meg az előszó modern, reneszánsz küllemét, amelyet a humanista íráskép és a reneszánsz illumináció együttesen alkotott. Ebből pedig az következik, hogy az előszó szövegének és díszítésének egyszerre kellett a kódexbe kerülnie, és méghozzá Rosselli budai tartózkodása idején, 1479 és 1481 között. Tíz évnyi különbség van tehát a kódex főszövegének keletkezése és a modern stílusú előszó bekerülése között. (Nem eldönthető, hogy ezt a kiegészítést a már bekötött kódexen eszközölték-e, vagy sem, de ez a szokatlan eljárás sem kizárható. A kötés egyébként az úgynevezett Egidus-mester munkája, aki Vitéznek is sokat dolgozott.⁶⁷ Az előszót nem külön ívfüzeten toldották be, hanem az első ívfüzet üres lapjaira másolták. Több üres kezdőoldalt hagyni ugyanis szokás volt a hazai elitkódexeknél.) A Regiomontanus-corvina tehát jól mutatja, hogy egy, a hazai és közép-európai kódexkészítés gyakorlatában mélyen gyökerező darab miként lényegült át reneszánsz uralkodói díszkódexszé.

Vitéz János (és Regiomontanus) környezetében keletkezett kéziratok és a királyi könyvtár

A Regiomontanus-corvina olyan eljárást modellez, amely mindvégig jellemző volt a királyi könyvprodukciónak: a Vitéz környezetében az 1460-as évek végén, 1470 körül készült kéziratokat a királyi könyvtár részévé tették, corvinává

⁶⁶ E kódexen kívül ugyanis a vörös oroszlános címereket tartalmazó corvinák mindegyikében megtaláljuk Mátyásé mellett valamilyen formában Beatrix címerét is.

⁶⁷ Az Egidus-problematikáról lásd *Koroknay É.*: Könyvkötések i. m. 39.; *Rozsondai M.*: A magyarországi könyvkötés i. m.

alakították. Ez az eljárás mód, maga a kézirat csoport és annak eredete ismeretlen volt a korábbi kutatás számára. Ezeknek a kéziratoknak a jelentős része valószínűleg az 1471-es Mátyás elleni összeesküvés és Vitéz halála okán maradt befejezetlen. Nem tudjuk, hogy eredetileg milyen célra szánták őket, és azt sem, hogy miután felhagytak a megmunkálásukkal, vajon hol várták a jobb időket. Mindenesetre már a budai királyi műhely első időszakában, az 1470-es évek végén ezt az állományt kezdték felhasználni, és közülük – a fennmaradt emlékek ezt mutatják – mindenekelőtt a Regiomontanus-műveket tartalmazó darabokat vették elő. Talán nem tévedünk, ha emögött a királynak és udvarának tematikus érdeklődését sejtjük. Ezt támasztja alá az az információ is, miszerint 1478-ban Mátyás Nürnbergbe küldetett Johannes Regiomontanus hagyatékáért.⁶⁸

A budapesti Regiomontanus-corvinához hasonlóan beszédes darab a Regiomontanus *Almagest*-kivonatát tartalmazó kézirat is (Bécs, ÖNB, Cod. 44).⁶⁹ A különleges művet még Regiomontanus bécsi mestere, Georg Peurbach kezdte el Bessarion bíboros biztatására, ám csak Regiomontanus fejezte be 1462-ben Rómában. Nemcsak egyszerű kivonatolása Ptolemaios munkájának, hanem önálló csillagászati alkotás, amely Copernicus és Galilei számára alaplámpaként szolgált. A szóban forgó másolat ugyancsak Vitéz és Regiomontanus körében keletkezett Magyarországon. A kódex a Vitéz körüli tudós miliőnek egészen rendkívüli lenyomata: benne két helyen valószínűleg Vitéz János szerkesztői megjegyzéseit találjuk (ff. 66^v, 135^r), de az teszi igazán különlegessé, hogy margóira a geometriai ábrákat és magyarázataikat a másik udvari csillagász, Marcin Bylica készítette. Szintén az ő keze nyomát találjuk egy másik csillagászati tartalmú corvinában, az *Almagest* latin fordításában, melynek másolata ugyancsak ennek a kódexcsoportnak a része, ám kifestésére csupán az 1480-as évek végén került sor (Bécs, ÖNB, Cod. 24). Bylica „kezé”-nek azonosítását a krakkói egyetemnek megküldött kódexei tették lehetővé, köztük a *Canones* egy Bylica által hitelesített példánya (BJ, Cod. 597).

Ezt a kéziratot is – amely minden bizonnyal kifestetlen és bekötetlen volt – Francesco Rosselli kezébe adták. A miniatör a kódexet a királyné számára díszítette ki különleges ikonográfiai programmal,⁷⁰ címerként pedig a már többször említett vörös orozslános címertípust alkalmazta.

⁶⁸ Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 638.

⁶⁹ Legújabb leírásait lásd Die Illuminierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Mitteleuropäische Schulen IX (ca. 1450–1500): Böhmen, Mähren, Schlesien, Ungarn. Hrsg. Maria Theisen. Megjelenés alatt. Kat. Cod. 44 (Zsupán Edina); Kiállítási katalógus i. m. Kat. B3 (Rozsondai Marianne, Zsoldos Endre, Zsupán Edina) (<https://bit.ly/2ylRByy>, letöltés 2019. júl. 22.)

⁷⁰ Az ikonográfiai programhoz lásd Kiállítási kalauz, Kat. B3; Kiállítási katalógus Kat. B3.

Francesco da Castello

1481-re datált és Budára lokalizált címereslevelek,⁷¹ valamint Kálmáncsehi Domonkos stíluskritikai érvek alapján szintén ugyanekkorra datált, Magyarországon készült breviariuma (Bp., OSZK, Cod. Lat. 446.)⁷² bizonyítják, hogy ekkoriban már egy milánói miniátor, név szerint Francesco da Castello⁷³ is összefüggésbe hozható a budai műhellyel. Ő az a mester, akinek stílusa később a leginkább meghatározza a budai produkciót. Amikor a budai műhely fogalmát a kutatás stíluskör értelemben használja, akkor mindenekelőtt az általa fémjelzett stílusra gondol, amely ugyanakkor más elemeket is magába olvasztott. A mester a breviariumot négy helyen is szignálta, és mivel más szignált műve nem került elő, a név és a tekintélyes szerzői oeuvre e díszkódex alapján volt összeköthető egymással.

Budára érkezése talán nem független az udvarnak a Pallavicino családdal ápolt kapcsolataitól,⁷⁴ hiszen Carlo Pallavicino lodi püspök már korábban is foglalkoztatta Francesco da Castellót.⁷⁵ Miként láttuk, a Beatrix-psalterium és a Mátyás-graduale milánói mestere, valamint a graduale lombrad scriptora is ugyanebbe a kontextusba vonható.

Napjainkban a kutatás négy Da Castellónak attribuíált corvinát is egyöntetűen 1480 körülre datál: a Ptolemaios-, a Trapezuntius-, a Tolhopff- és az Aristeas-kódexet,⁷⁶ valamint a New Yorkban őrzött, szintén Kálmáncsehi Domonkosnak készült breviarium és missalét is,⁷⁷ melyben egyetlen oldal a milánói mestertől

⁷¹ Enyingi Török Ambrus címereslevele, 1481. nov. 26. (Bp., MNL OL, DL 50536); Lindvai Bánfi Miklós címereslevele, 1481. jún. 21. (Zagreb, Hrvatski državni arhiv, Neoregistrata Acta, fasc. 589. Nr. 43.). Vö. *Mikó Á.*: Über den Miniator i. m. 228., 244., 4. és 5. kép.; A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. Szerk. Avar Anton. Bp. 2018. 216–221. Nr. XXXV. (Orsós Julianna).

⁷² Legújabb leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. D1 (Lauf Judit, Mikó Árpád).

⁷³ *Hoffmann Edith*: Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben. Magyar Művészet 9. (1933) 42–46.; *Angela Daneu Lattanzi*: Di alcuni miniatori lombardi della seconda metà del sec. XV. I. Riesaminato Francesco da Castello. Commentari 23. (1972) 225–260.; *Wehli Tünde*: Franciscus de Castello Ithallico Budán. In: Pannonia regia i. m. 411–412.; *Ulrike Bauer-Eberhardt*: Francesco da Castello. In: Saur Allgemeines Künstlerlexikon, Bd. 17. München–Leipzig 1997. 205–206.; *Cristina Romano*: Francesco da Castello. In: Dizionario biografico i. m. 223–228.; *Jonathan G. Alexander*: Francesco da Castello in Lombardy and Hungary. In: Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance. Eds. Péter Farbaky – Louis A. Waldman. Florence 2011. 267–291.; *Mikó, Á.*: Über den Miniator i. m.; Die Illuinierten Handschriften [...] Böhmen, Mähren, Schlesien, Ungarn i. m. Kat. Cod. 24 (Zsupán Edina); *Mario Marubbi*: Francesco da Castello. In: Kiállítási katalógus i. m.

⁷⁴ *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek i. m. 93.

⁷⁵ *Mario Marubbi*: Carlo Pallavicino, vescovo umanista e mecenate. In: L'Oro e la porpora. Le arti a Lodi nel tempo del vescovo Pallavicino (1456–1497). Ed. Mario Marubbi. Milano 1998. 15–24. A lodi karkönyvekhez lásd még *A. Daneu Lattanzi*: Alcuni miniatori i. m.; *Armando Novasconi*: Le miniature di Lodi. Lodi 1976.

⁷⁶ Bécs, ÖNB, Cod. 24; Bp., OSZK, Cod. Lat. 281.; Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 84.1, Aug. 2.; München, BSB, Clm 627.

⁷⁷ PML, MS G 7. Legújabb leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. D2 (Lauf Judit, Mikó Árpád).

származik (f. 256^r).⁷⁸ (Ez utóbbiban szerepel az 1481-es évszám [f. 201^v] ⁷⁹). Ebből a kódexcsoportból azonban három corvina (Ptolemaios, Trapezuntius, Tolhopff) eddigi datálását módosítanunk kell, kifestésük időpontját az 1480-as évek végére kell helyoznunk. (Részletesen erről lásd később.) Az Aristeas-corvina elkészülteinek időpontja kérdéses – szó volt róla a Beatrix-psalterium kapcsán –, ám a Mátyás-címer ebbe a kódexbe is csupán az 1480-as évek végén került bele. Így voltaképpen nem maradt fenn olyan Francesco da Castellónak tulajdonítható munka, amely 1480 körül a királyi pár számára készült volna.

Nem tudjuk tehát, hogy Francesco da Castello mennyiben gazdagította 1480 körül a királyi könyvtárat. Kétségtelen azonban, hogy fontos tagja volt az itáliai könyvművészet égisze alatt formálódó és alapvetően a királyi központba, illetőleg annak környezetébe lokalizálható hazai könyvprodukciónak. Tevékenysége jól mutatja, hogy az új stílus nem csupán az uralkodópár, hanem annak tágabb környezete számára is vonzó volt. Az érkező mesterek pedig adott esetben nem tagadták meg a főpapok és vezető hivatalnokok felkéréseit, megrendeléseit.

Műhelystruktúra 1480 körül

A fenti példák jól elkülöníthető stílusok, iskolák együttes jelenlétéről és ezek egyedi összeilleszthetőségéről árulkodnak. Nem tudjuk azonban, hogy több mester jelenléte egy kódexben egyfajta belső hierarchián alapuló „munkamegosztás” következménye-e, vagy azt a készítési folyamat elhúzódása, töredezettsége, időbeli hiátusok okozták.

Feltárára vár a helyi (közép-európai) és az itáliai mesterek egymáshoz való viszonya, valamint a helyi stílusok és az itáliai stílusok interakciója már ebben a korai időszakban is. Legutóbb Mario Marubbi hívta fel a figyelmet arra, hogy a Francesco da Castello nevével fémjelzett Kálmáncsehi-breviarium számos díszített oldalán a helyi gótikus miniatúraművészet hatásai figyelhetők meg.⁸⁰ A helyi elemeket saját képére formálta az itáliai mester, koherens reneszánsz díszítést alkotott belőlük, melyben sehol sem érződik stílustörés.

⁷⁸ Fotók a kódex díszített oldalairól: <https://bit.ly/2S8cvdn>, letöltés 2019. jún. 20.

⁷⁹ A kódexben f. 201^v-n a következő áll: Hunc librum breviarii et missalis fecit scribi venerabilis pater dominus Dominicus prepositus ecclesie Albensis regnante serenissimo principe domino Mathia dei gracia Rege Hungarie, Bohemie etc. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Octuagesimo primo. Nativitatis eiusdem dominici prepositi Anno Quadragesimo Nono. Manu propria. („Ezt a breviáriumot és missalét tartalmazó könyvet a tiszteletre méltó Domonkos atya, a fehérvári egyház prépostja íratta le a felséges uralkodónak, Mátyásnak, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királyának uralkodása idején, 1481-ben. Ugyanazon Domonkos prépost születésének 49. évében. Sajátkezűleg.” Lang Judit fordítása.)

⁸⁰ Mario Marubbi szóbeli közlése alapján.

Közép-európai és reneszánsz (milánói) elemek harmonikus összeolvadását látjuk Nagylucsei Orbán címereslevelében is. Az oklevél 1480. február 2-án kelt, Budán állították ki, tehát korszakunkba illik.⁸¹ Minden bizonnyal egy lombard miniátor kezétől származik – nem kizárt, hogy Francesco da Castellótól –, aki a helyi címermotívumok példáit felhasználva érdekes ötvözetet formált.

Az ide érkező itáliai mesterek természetesen a helyiekre is hatással voltak. E tekintetben az 1481-re datált Kálmáncsehi-breviarium és missalét kell megvizsgálnunk (New York, PML, Ms G 7). Ez a kódex – Hoffmann Edith bizonyító darabja a budai műhely létezésére – egyetlen oldal kivételével helyi mesterek alkotása, akik megpróbálták imitálni az itáliai stílusokat. Olyan elemeket használtak fel, amelyek valóban leginkább a királyi műhelyben 1480 körül (vagy 1480 körül is) megforduló miniátorok, Francesco Rosselli és Francesco da Castello illuminációiban lelhetők fel.

Ez azonban nem teszi egyértelművé a teljes kódex datálását. Nem kizárt, hogy csupán a kódex első fele, a breviarium-rész díszítése készült el 1481-ben, a másik fele pedig az évtized végén. A legfőbb érvek a következők. A kódex missalé-részében egyetlen oldalt maga Francesco da Castello díszített ki. Stílusa azonban nagyon különbözik a kutatás jelenlegi állása szerint ugyanekkor, tehát 1481 körül készült másik Kálmáncsehi-breviarium stílusától (Bp., OSZK, Cod. Lat. 446.). Emellett a missale részben találunk egy olyan oldalt (f. 276^v), amely Da Castello biztosan 1488 utánra datálható budai munkáiban feltűnő formákat imitál.

Ugyanakkor kérdéses, hogy mikor és milyen formában volt alkalmuk közép-európai mestereknek a királyi könyvtár anyagának közelébe jutni. Úgy tűnik, hogy a breviarium és missalén bécsi vagy Bécs környéki mesterek dolgoztak, az ő foglalkoztatásuk pedig Bécs 1485-ös bevétele után volna kézenfekvő.⁸² Miként később látni fogjuk, ekkor valóban megjelennek közép-európai „kezek” a műhely produktumaiban. Azt sem zárjuk ki tehát, hogy ebben a kódexben az 1481-es dátum csupán a másolat elkészültét datálja, kifestésére pedig csaknem egy évtizeddel később került sor. Ebben az esetben ez a kódex csak annyiban volna informatív a kezdetekkel kapcsolatban, hogy a budai kódexkészítésre oly jellemző elhúzódot, szakaszosságot bizonyítaná.

⁸¹ Bp., MNL OL, DL 105029. Vö. A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. i. m. 190–194. Nr. XXXI. (Rác György). Legújabb művészettörténeti szempontú leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. A4 (Mikó Árpád).

⁸² A tárgyban elhangzott előadás: *Zsupán Edina: Mitteleuropäische Meister unter den Illuminatoren der Hofwerkstatt König Matthias: Eine intensive Begegnung zwischen der gotischen Tradition und Renaissance.* (Wiens erste Moderne. Internationale Tagung, Wien, 11.–14. April 2019., Universität Wien, Institut für Kunstgeschichte).

A budai műhely második nagy korszaka az 1480-as évek végén: a Corvina könyvtár

A biztató kezdetek után, az 1480-as évek közepe felé a királyi műhely működése elveszítette a lendületét, sőt az is lehet, hogy az udvari kódexkészítés egy időre teljesen megszakadt. 1481-ben Francesco Rosselli már Firenzében van, egy kataszteri bejegyzés ugyanis arról tudósít, hogy szülővárosában házat vásárol, minden bizonnyal magyarországi keresményéből.⁸³ Nem kizárt, hogy történeti okokra – elsősorban az osztrák háborúkra – vezethető vissza, hogy kevesebb energia, pénz és figyelem jutott az alakulóban lévő díszkönyvtár fejlesztésére. Ám az is lehetséges, hogy spontán hanyatlásról volt szó, mely a folyamatot felügyelő alkalmas személy vagy megfelelő mesterek híján következett be. Valószínűleg ekkor is sok minden félbeszakadhatott, másolatok díszítetlenül, bekötetlenül maradtak, ám ennek tisztázása további kutatásokat igényel.

Bécs 1485-ös, majd Bécsújhely 1487-es elfoglalása azonban a könyvtár és a műhely életében is döntő fontosságú eseménynek bizonyult. E szimbolikus értékkel is bíró sikerek közvetlenül lecsapódtak az uralkodó reprezentációjában, melynek most már a könyvtár is fontos részévé vált. Nyilvánvaló jeleit látjuk annak, hogy tudatos döntés született egy küllemében egységes, állományát tekintve pedig jelentősen kibővített uralkodói díszkönyvtár létrehozásáról. A döntés hatásának pontos kezdetét nem tudjuk megállapítani, de nem kizárt, hogy bizonyos kódex-megrendeléseket már Bécs bevételeét követően megküldtek Firenzébe – Attavante 1485-ben kezdi készíteni a brüsszeli missalét (BR, MS 9008) –, ám a budai műhely ismételt fellendülése szempontjából fontosabbnak érezzük Bécsújhely bevételeét. Valójában ezt követően születik meg az a díszkönyvtár, amelyet az utókor megismert és Corvina könyvtárként azonosított.⁸⁴ Tudatosan, tervszerűen, egy csapásra megalkotott könyvtárról van tehát szó, nem spontán fejlődő gyűjteményről. (Természetesen ez nem zárja ki könyvek korábbi megletét a palotában.) Ilyen szempontból az egyik legjobb párhuzam Federico da Montefeltro könyvtára Urbinóban. A könyvtár helyet kapott a palota reprezentatív szárnyában a kápolna mellett, a trónterem közelében. Küllemét egységessé, egyben pompázatosá kívánták tenni. Csupán ekkor dolgozták ki az orientális és all'antica motívumokból építkező híres aranyozott corvina-bőrkötések típusát⁸⁵

⁸³ Lásd 31. jegyz.

⁸⁴ Ezt az elképzelést elsőként Mikó Árpád körvonalazta, találóan szemléletváltásnak nevezve a mozzanatot. Vö. *Mikó Árpád*: Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta. In: Pannonia regia i. m. 404–406.

⁸⁵ Hoffmann Edith ezt még az 1480-as évek elejére tette a bécsi Lucretius-corvina (ÖNB, Cod. 170) 1481-re datált kötése miatt (Régi magyar bibliofilek i. m. 87.), ám Rozsondai Marianne bizonyította erről, hogy hamisítvány. Vö. *Rozsondai Marianne*: Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések.

és a bársonykötésekét is, s ekkor kapott egységes possessorjegyet is az állomány: Mátyás magyar és cseh királyi címerét.

A döntéseket és a folyamatot több egykorú forrás is dokumentálja. A nápolyi követ, Pietro Ranzano történeti művében, *A magyarok történetének rövid foglalata*-ban valamikor 1488 és 1490 között ezt írja: „Ezenkívül a napokban, amíg Bécsbe utaztam hozzád, hallottam, hogy most rendkívül nagy, mindenütt pompásan és csodálatosan díszített könyvtár építését határozta el, amely számára – mint mondják – sok ezer, nem csekély és lebecsülendő értékű kódex gyűjtését kezdte el, amelyek belül és kívül igen szép betűkkel díszítettek.”⁸⁶

A munka irányításával Mátyás a páрмаi humanistát, Taddeo Ugoletót bízta meg.⁸⁷ A firenzei Naldo Naldi a Corvina könyvtárról írt dicsőítő művének⁸⁸ előszavában így emlékezik Ugoletó firenzei látogatására: „Amikor pedig Taddeus Ugoletus általad [tudniillik Mátyás által] küldve hozzánk indult, hogy a királyi könyvtár fejlesztésének élére álljon, és rólad mint a legbölcsebb királyról és isteni virtusodról nagy hallgatóság előtt és sokak helyeslése közepette hosszan beszélt, akkor bizony hihetetlen vágy lobbant fel bennem, hogy mindazt, amit ő rólad a dicsőítés hangján, tehát méltó módon előadva elmondott, hősi ének formájában megírdam. Merthogy ez a műfaj túnt végtelen bölcsességgel és lelki nagysággal végrehajtott tetteidhez inkább megfelelőnek.”⁸⁹ Naldi teljesítette ígéretét, epóza, *A fenséges könyvtár dicsérete* a Corvina mintegy programadó műve, „elméleti háttér” lett, egyben pedig az egyetlen olyan egykorú forrás, amely valamelyest a könyvtár tervezett tartalmáról is tájékoztat.⁹⁰

Naldi műve nem datált, ám beszámolójával egybecsengenek a másik firenzei humanista, Bartolomeo Fonzio 1489. január 30-án papírra vetett, Mátyáshoz

---

In: Pannonia regia i. m. 451–456. Elsőként Mikó Árpád vetette fel, hogy az egységesítés minden mozzanata, így a kötések megtervezése is az 1480-as évek második felére helyezendő. Vö. *Mikó Á.*: Bibliotheca Corvina i. m. 404.

⁸⁶ Kulcsár Péter fordításában megjelent Bp. 1985. 52.

⁸⁷ Forrásokat lásd *Balogh J.*: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 554–555.

⁸⁸ De laudibus augustae bibliothecae ad Mathiam Corvinum Pannoniae regem serenissimum. A művet egyetlen kódex, a Mátyásnak készített díszpéldány őrizte meg. A Naldi-problematikáról átfogóan lásd *Bolonyai Gábor*: Sacellum sapientiae – Naldo Naldi a királyi könyvtár görög gyűjteményéről (Toruń, BK, Cod. Lat. R. Fo. 21. 107). In: *Uő*: Corvina Graeca – A görög irodalom recepciója a 15. század utolsó negyedében Mátyás környezetébe tartozó humanisták munkáin és kéziratain keresztül. Habilitációs értekezés. ELTE. Bp. 2012. 152–260.

⁸⁹ A fordítás a következő kiadás alapján készült: Olaszországi XV. századbéli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei. Szerk. Ábel Jenő. (Irodalomtörténeti Emlékek 2.) Bp. 1890. 261.

⁹⁰ A corvinakutatás egyik legjelentősebb vitája, hogy mennyiben tekinthető informatívnak Naldi műve a könyvtár tartalmi összetétele szempontjából. Részleteihez lásd *Bolonyai G.*: Sacellum sapientiae i. m. 152. skk. A vitából kiemelendő Karsay Orsolya fontos tanulmánya, aki szerint Naldi műve, noha tartalmaz valóságselemeket is, inkább az ideális könyvtár foglalata. Lásd *Karsay Orsolya*: A fenséges könyvtár dicsérete. Magyar Könyvszemle 107. (1991) 316–324. A teljes mű retorikai és politikaelméleti alapokon nyugvó új elemzését lásd *Zsupán E.*: A wolfenbütteli corvinacsoport i. m. 160–177.

szóló sorai: „Attól fogva azonban, hogy Taddeo Ugoletto, a ragyogó szónok és művelt férfiú megérkezett ebbe a városba, hogy könyvtáradat tökéletesítse, a Mátyás iránti csodálatos hevület és amaz isteni szellem tölt el mindannyiunkat.” Minden bizonnyal ugyanarról az eseményről szólnak mindketten. Naldíhoz hasonlóan Fonziót is szolgálatai felajánlására indítja lelkesültsége: „én pedig [...] hihetetlenül hevülök azért, hogy erőmhöz képest valamivel hozzájárulhassak a te teljességgel helyénvaló és igen dicséretre méltó tervedhez, amely egy könyvtár és egy studium létrehozására irányul”.⁹¹ Fonzio később valóban részt vett a könyvtárfejlesztésben. 1489-ben fél évet Budán töltött, ahol áttekintette a könyvtár meglévő állományát. A bővítés tartalmáért lehetett elsősorban felelős, miként ezt Móra Jánoshoz 1489. október 16-án írt levele is tükrözi: „Mivel azonban a királynak az a szándéka, hogy miként más dolgokban, ugyanúgy e könyvtár tekintetében is felülmúlja a többi uralkodót, elküldök neked ezzel a levéllel egy könyvet, amely tartalmaz minden régi és új auktort, pogányokat és keresztényeket egyaránt minden tudományterületről – ezt egyébként én állítottam össze nem kis munkával és szorgalommal –, hogy lássátok, milyen rendben kell a könyvtárat kialakítani. Ti pedig jól teszitek, ha elkülditek nekünk azoknak a műveknek a jegyzékét, amelyeket Bécsben másolnak, nehogy itt [Firenzében] még egyszer lemásolják őket.”⁹²

A források tehát nagyszabású tervekről árulkodnak. Fonzio utóbbi levele azt mutatja, hogy a tervezett könyvtár univerzális kívánt lenni, a teljességet célozta meg és a korabeli itáliai – azon belül is a firenzei – irodalmi (és tudományos) kánonon alapult.⁹³

A fejlesztést komplex módon képzelték el. Részben régi kódexek gyűjtésével Magyarországon és Itáliában egyaránt, részben pedig új kódexek készíttetésével. Ez utóbbiak a budai műhelyben, illetőleg Firenzében készültek. Néhány kódexben megtalálhatjuk az itáliai „gyűjtés” folyamatának közvetlen lenyomatát is. Két, ma Párizsban őrzött corvinában, egy görög nyelvű kéziratban (BnF, Graec. 741, f. 267^v) és egy, a 13. és 14. század fordulójáról származó kódexben (Latin 6390, f. 136^v) a kötet végén ugyanattól a kéztől a következő bejegyzést találjuk: „Re dungharia”. Hasonló bejegyzés áll („Re d’Ungaria”) egy frissen másolt,

⁹¹ A levelet Fonzio eredetileg minden bizonnyal Persius satíráihoz írott kommentárjainak kísérőleveleként küldte el Mátyásnak. Később – dátum nélkül – bemásolta abba a díszkódexbe is, amelyet saját kezűleg állított össze ajándékuul Mátyásnak, mielőtt 1489 tavaszán Magyarországra indult (Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 43 Aug. 2°, ff. I–III^f). Kiadásai: *Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Ed. Eugenius Ábel – Stephanus Hegedüs. Bp. 1903. 16–18.; *Bartholomaei Fontii Epistolarum Libri I. A cura di Alessandro Daneloni*. (Biblioteca Umanistica 7.) Messina 2008. Nr. II. 11. A levél magyar fordítását Zsupán Edina fordításában lásd „Margarita Poetica”. A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Szerk. Ekler Péter (Nemzeti Téka) Bp. 2011. 108–111.

⁹² *Bartholomaei Fontii Epistolarum Libri i. m.* Nr. II. 13. (Ford. Zsupán Edina)

⁹³ Lásd *Bolonyai G.: Sacellum sapientiae i. m.; Pajorin Klára: Az eszményi humanista könyvtár. Angelo Decembrio könyvtárideálja és Mátyás király könyvtára. Magyar Könyvszemle 120. (2004) 1–13.*

1489. július 15-re datált firenzei kéziratban is – ma szintén Párizsban –, de itt a scriptor által bejegyezve (BnF, Latin 1767, f. 201^v). Ez utóbbi kéziratnak csak a másolata készült Firenzében, díszítése és kötése már budai munka. Ezek a bejegyzések minden bizonnyal a beszerzés folyamatát, Ugoletto ágensi munkájának eredményét tükrözik, méghozzá szerencsés véletlen folytán annak különböző rétegeire vetnek fényt (görög kódex, régebbi kódex, friss másolat).

A budai műhely ennek a komplex vállalkozásnak volt fontos bázisa. Magyarországon is hasonlóképpen zajlott a könyvtár bővítés, mint Itáliában: részben új kódexek készültek, részben pedig régebbi hazai állományokat gyűjtöttek be, használtak fel, mégpedig nagyon jelentős mértékben. Ez utóbbi módszert Budán, láttuk, már a műhely indulása idején is alkalmazták. A Vitéz János és Johannes Regiomontanus körüli másolótevékenység produktumai most is fontos alapját képezték a gyarapításnak.⁹⁴ A gyűjtés körét azonban bővítették: nem csupán a befejezetlen darabok váltak potenciális corvinákká, hanem főpapjaink egykori saját könyvtárai is a figyelem középpontjába kerültek. Ismét Vitéz János, valamint Janus Pannonius és Handó György nevét kell említenünk.⁹⁵

Készültek ekkoriban Budán teljesen új kódexek is, ám számuk nagyon csekély, és jellemző módon jórészt az akkor és ott frissen megszülető művek másolatait tartalmazzák. Ez a körülmény rávilágít a budai kódexprodukciónak legnagyobb nehézségére, a lemásolható, előképként szolgáló szövegek hiányára. Olyan, a koncepcióba illő művekhez, amelyek nem voltak meg a begyűjtött főpapi állományokban, következként le kellett volna, le lehetett volna őket újonnan másoltatni, nagyon nehéz volt hozzájutni. Ezért is zajlott Bécsben másoltatás – láttuk Fonzio levelében –, hiszen az ottani gyűjtemények további lehetőségeket kínáltak.

A könyvtár „alapköve”: a Philostratos-corvina

Az egyik ilyen frissen másolt, emblematikus darab a Philostratos-corvina (Bp., OSZK, Cod. Lat. 417).⁹⁶ A császárkori szerző műveit Antonio Bonfini fordította göröggről latinra Bécsújhely ostroma során, és ő fogalmazta hozzá az előszót is,

⁹⁴ Ilyen kéziratok: Bp., OSZK, Cod. Lat. 281, 412, 422, 423, 426, 428, 429, 430; Bécs, ÖNB, Cod. 24, 44.

⁹⁵ Janus könyveit szinte lehetetlen azonosítani. A Corvinán belül a leginkább esélyesek: Bécs, ÖNB, Suppl. gr. 45 (vö. *Bolonyai G.*: Corvina Graeca i. m. 46. skk.); Erlangen, UB MS 1226; München, BSB, Cod. Graec. 449; Bp., ELTE EK, Cod. Graec. 1 (kérdéses corvina). A kutatás jelenlegi állása szerint biztosan Handó György könyvtárából származik: Bp., OSZK, Cod. Lat. 438.; 418.; Bécs, ÖNB Cod. 224, Cod. 2384; Città del Vaticano, BAV, Barb. Lat. 168; London BL, Lansdowne Ms. 836; Verona, BC, Cod. Lat. CXXXVI (124), CXXXVII (125). Vö. *Pócs Dániel*: Handó György könyvtára i. m. Nr. 3, 4, 7, 9, 15, 16, 18, 19.

⁹⁶ A kódex feltárásában kulcsfontosságú munka *Mikó Árpád*: Ekphraseis. A budapesti Philostratos-kódex és a Bibliotheca Corviniana. In: *Művészettörténeti tanulmányok* Mojzer Miklós 60.

amely Bécsújhely elfoglalásáról, az azt követő seregszemléről és a bécsi diadalmenetről szól. A kódexről a budai műhely kontextusában kell beszélnünk, jóllehet a kutatás – kötése kivételével – mindezekig firenzei eredetűnek tartotta. A közelmúltban azonban sikerült bizonyítani róla, hogy nagyon nagy részben a budai műhely munkája, sőt az sem kizárt, hogy teljes egészében Budán készült.⁹⁷

A kódex mintha a Corvina könyvtár „nyitánya” volna. Tükrözi ugyanis azt a tudatosságot, amellyel Bécsújhely elfoglalása után a magyar király egységes uralkodói díszkönyvtár kialakítása mellett döntött. Címlapján, a kódex díszes tartalommutatójában *Corvina Bibliothecaként* meg is nevezik a könyvtárat. Az elnevezésnek ez az egyetlen korabeli előfordulása, ám a név említésénél fontosabb maga a megnevezhetőség ténye, hiszen ez arra utal, hogy a könyvtárat ekkor már az udvari reprezentáció önálló entitásának tekintették. A tartalommutató – minden bizonnyal Bonfini által fogalmazott – teljes szövege a következő: „Philostratos művei (*A trójai háború hősei, Egy nápolyi képtár festményei, Szofisták élete, Levelek*) az isteni Corvin Mátyásnak, a legyőzhetetlen fejedelemnek, Magyarország és Csehország királyának Antonio Bonfini fordításában és a Corvina könyvtárban királyi költségen elhelyezve.”⁹⁸

A kódex a Corvina egyik legjelentősebb darabja. A fennmaradt corvinák közül a legnagyobb mértékben kapcsolódik Mátyás uralkodói reprezentációjához. Totális Mátyás-laudáció, s a laudatív elemet tartalmában, szerkezetében és díszítésében is hordozza.

A címlap-illumináció programja mögött az uralkodó-laudációk korabeli retorikai szabályai sejthetők, melyek szerint az uralkodó tetteit aszerint kell tárgyalni, hogy azokat háborúban vagy békében hajtotta-e végre. A Philostratos-corvina címlapján a hangsúly a háborús tettekre esik: a nagy iniciálé elsöprő módon idézi fel Mátyás győzelmét és a bécsi diadalmenetet. A bal oldali címlapon a király római császárok (császárné) gyűrűjében (Nero, Hadrianus, Germanicus, Faustina) foglal helyet. Olyanokéban, akik nem csupán háborúban jeleskedtek, hanem a Múzsáknak is híres pártfogóik voltak, különös tekintettel a görög kultúra ápolására. Retorikai modellünkben ők a laudáció kellékei, az összehasonlításhoz szükséges exemplumok, példák, az ő soraikba emelkedik a magyar király, velük egyenrangúként.

Mátyás múzsai oldalát hangsúlyozza Lorenzo de’Medici híres karneol in tagliójának (alakos díszű, mintás drágakő) ábrázolása a király antikizáló

születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Bp. 1991. 69–77. Legújabb leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. G1 (Rozsondai Marianne, Zsupán Edina). (<https://bit.ly/2YoHdEX>, letöltés 2019. júl. 22.)

⁹⁷ Zsupán Edina: A Corvina könyvtár „első címerfestője”. Stílushűség és imitáció. A Philostratos- és Ransanus-corvina provenienciájához. Művészettörténeti Értesítő 66. (2017) 273–302.

⁹⁸ „Divo Matthie Corvino principi invictissimo Ungariae Boemieque Regi Philostrati Heroica, Icones, Vite Sophistarum et Epistole ab Antonio Bonfine traducte et in Corvinam Bibliothecam regia impensa relate.” (f. 1^v)

éremportréjával szemközt, amely a fuvolajátékával a barbár tobzódást képviselő Marsyas szatír és a lantján tiszta, emelkedett muzsikát játszó Apollón isten zenei versenyét ábrázolja. A verseny Apollón győzelmével végződött, az isten megnyúzta Marsyast, azaz a tudomány és művészet legyőzi a barbárságot.

A béke vívmányai közé kell sorolnunk a tartalommutatóban említett könyvtárat is. Ebben utalás történik a Múzsákat kedvelő uralkodók kívánatos tulajdonságára, a liberalitásra, amelyen a kultúra és az azt művelő személyek anyagi támogatása értendő: a Philostratos-corvina a király költségén („regia impensa”) készülhetett el.

A Philostratos-corvina firenzei eredetét korábban soha nem kérdőjelezték meg, hiszen díszítése firenzei mester műve, akit Hoffmann Edith azonosított Boccardino il Vecchióval. A kódex azonban valószínűleg teljes egészében a budai műhelyben készült.⁹⁹ A bizonyítás során három fő érvcsoportunk volt. A kodikológiai jellemzők, a belső illumináció és a címerhasználat.

A corvina ugyanis részét képezi egy olyan kódexcsoportnak a királyi könyvtáron belül, amelynek kodikológiai jellemzői a már említett hazai kódexkészítési gyakorlatban gyökereznek (vastagabb, fényes réteg nélküli, törtfehér pergamen, tintavonalazás, sűrű sorok, fekete tinta). A kódexek írásképe nagyon hasonlít egymásra, látszik, hogy másolóik tudatosan törekedtek erre. A Philostratos-corvinán kívül ehhez a csoporthoz tartozik az Averulinus- és a Beda-corvina (Velence, BNM, Lat. VIII. 2 = 2796; München, BSB, Clm 175), valamint NagyLucsei Orbán psalteriuma (Bp., OSZK, Cod. Lat. 369.). E három utóbbi kódex között további kapcsolatot alkot az illumináció, amely szintén a budai műhelyben készült, és az úgynevezett Cassianus-stílust képviseli.

A Philostratos-corvina szövegét tehát minden bizonnyal Budán másolták. A miniatör, Boccardino il Vecchio személye azonban Firenze felé vonná a kéziratot, ugyanakkor vannak a díszítésben olyan árulkodó jelek, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy Boccardino – Francesco Rossellihez hasonlóan – esetleg szerencsét próbált Budán. A kódex belső historizáló iniciáléi ugyanis nem az ő kezétől származnak, hanem egy másik, Budán működő mestertől, következésképpen úgy tűnik, mintha közösen dolgoztak volna a kódexen a magyar fővárosban. Ez a másik mester megkísérelte imitálni Boccardino alakjait, nem teljes sikerrel, de saját, a vörös, a zöld és az arany által uralt koloritjával sem szakított. (Boccardino palettája sokkal derűsebb, változatosabb volt: nápolyi sárgák, világoskékek, rózsaszínek teremtették meg karakterét.) Azért lehetünk biztosak abban, hogy ez a második mester budai volt, mert egyik alakjában valamilyen okból nem Boccardinót követi, hanem egy Rosselli-arcípust imitál. Ezzel pedig csakis Budán találkozhatott,

⁹⁹ A következő érvelés a 97. jegyzetben hivatkozott tanulmányból származik.

szabadon tallózva a könyvtár motívumai közt.¹⁰⁰ Az a forgatókönyv is felmerülhet, hogy a kódex befejezetlenül hagyta el Firenzét, véglegesítése pedig budai mesterre várt. Ám nehezen elképzelhető, hogy Boccardino befejezetlen kódexet adott volna ki a kezéből azzal, hogy azt később valaki – bárki – Budán egészítse ki. A korabeli itáliai szerződések ugyanis gyakran kikötötték, hogy az egyenletes színvonal érdekében a teljes kódexet a főminiátor tartozik kivitelezni. Mindazonáltal – ha el is fogadjuk Boccardino il Vecchio budai jelenlétének lehetőségét – egyelőre nem látjuk az okát, hogy miért is kapott helyet egy ilyen szintű kódexben egy szemmel láthatólag gyengébb kvalitású mester. Mindenesetre árulkodó mozzanat a műhely működéséről, amelyet esetleg a belső hierarchiából következően a mesterek presztízsét érintő szempontok is meghatározhattak.

A harmadik jelenségcsoport, amely szintén a budai keletkezés felé mutat, a kódex címerhasználatára. Az illuminációnak az uralkodói reprezentációhoz való szoros kötődését tükrözi, hogy a királyi címer elemei a kompozíció szervezőelvétté képezik. A címerhelyeken található címerek egyetlen kivétellel Mátyás magyar és cseh királyi címerai (1. és 4. mező: magyar vágások; 2. és 3. mező: cseh oroszlán). A kivétel a jobb oldali címlapon (f. 2^r) található címer, melynek harmadik mezejében az osztrák pólya, negyedik mezejében pedig a morva sas található. Mátyás osztrák hercegi címeréről van szó. Érdekes módon azonban valamennyi magyar és cseh királyi címer átfestés eredménye: a címerek eredetileg a f. 2^r-n látható típust képviselték (3. osztrák hercegi címer, 4. morva sas). Felmerül a kérdés, hogy vajon miért volt szükség az átfestésre. Véleményünk szerint itt azt a pillanatot érhetjük tetten, amelyben elhatározták, hogy a királyi könyvtár egységes címertípusa, possessorjegye a magyar és cseh királyi típus lesz. Ennek jegyében festették át az alsó címermezőket. A jobb oldali címlapon valószínűleg a tematika miatt hagyták meg az eredeti változatot, hiszen az az oldal – iniciáléjában a diadalmenettel – arról szól, hogy Mátyás miként veszi birtokába Ausztria székhegyeit. Hozzá kell azonban tennünk, hogy már ez az eredeti címerváltozat sem volt esetleges. Ugyanezt találjuk meg az Alberti-corvinában is (Modena, GE BEU, Cod. Lat. 419 = α.O.3.8., f. 1^r), amelynek illuminációját körülbelül ugyanekkor készítette Budán az egyik kisebb mester, az „első címerfestő”. Az osztrák hercegi címer tudatos használata a budai kódexekben párhuzamba állítható a címer hivatalos használatával. Kubinyi András megállapítása szerint Mátyás jogilag bizonyíthatóan először 1487. március 20-án tekintette magát Ausztria hercegének, s ezt követően vált az osztrák hercegi cím a királyi titulátúra szilárd alkotóelemévé. Az új, osztrák hercegi pecsétet legkésőbb ez év szeptemberétől használta az

¹⁰⁰ Nem kizárt, hogy az előkép a bécsi Regiomontanus-corvina (ÖNB, Cod. 44) címlapjának Ptolemaios-ábrázolása volt.

okleveleken.¹⁰¹ Ugyanazt, mint amelyet az említett kódexekben is látunk. Kérdés, hogy miért döntöttek végül mégis a magyar és cseh királyi címertípus mellett.¹⁰² A jelenséget minden bizonnyal a teljes uralkodói reprezentáció szempontjából érdemes vizsgálni.

A címereknek ez a finomhangolása azonban – már a legelső változat is – aligha lett volna lehetséges Buda és Firenze viszonylatában. Az átfestésre Budán kerülhetett sor, s a vonalvezetések alapján úgy tűnik, hogy ezt is a kódex főmíniátora, Boccardino il Vecchio végezte el.

Az „első címerfestő” és a Vitéz környezetében másolt kéziratok

Mátyás magyar és cseh királyi címerét tehát tudatosan választották ki a Corvina könyvtár possessorjegyeként. Az osztrák pólyát és a morva sast tartalmazó osztrák hercegi címert „váltotta le”. A budai kódexekben egy bizonyos időpont után kivétel nélkül ezt alkalmazták. (A frissen, megrendelésre készült itáliaiakban nem, azok csaknem valamennyien az ezüstgaras összetételét – 1. magyar vágások, 2. kettős kereszt, 3. dalmát leopárdfejek, 4. cseh oroszlán – követték, és bennük át sem festették a címereket erre a típusra.) Kiválasztására azonban csak az 1480-as évek végén került sor. Éppen ezért ennek a címertípusnak lokalizáló ereje mellett datáló ereje is van.

A korábbi tulajdonossal rendelkező, eltérő állapotban lévő állományok „rendbetételével” a budai műhelyben alapvetően két kisebb mestert bíztak meg, az „első” és a „második címerfestőt”. Úgy tűnik, hogy a munka kezdetén formai alapon osztották fel közöttük a feldolgozásra váró kódexeket. Az „első címerfestő”, aki stílusából ítélve Firenzéből, Attavante degli Attavanti környezetéből érkezett,¹⁰³ ebben a munkafolyamatban főként kisebb méretű kéziratokat kapott, melyek jelentős része bekötetlen és díszítetlen köteg volt. A készülségi foktól függően vagy csupán címereket festett a címlapokra – adott esetben átfestve a korábbi tulajdonos címerét –, vagy teljes egészében illuminálta a kódexet. Ennek céljaira kidolgozott egy szerény, ám harmonikus „arculatot”, amelyet aztán következetesen alkalmazott. Címerének jellegzetességeit Hoffmann Edith foglalta össze először: jellemzői az ezüst használata, a túl nagy korona az oroszlán fején, a holló pedig mindig három levelű ágon ül.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Kubinyi András*: Mátyás király ausztriai kormányzata. *Levéltári Közlemények* 63. (1992) 111–121., 113. skk.

¹⁰² A magyar és cseh perszonálunióra vonatkozó címertípust Zsigmond használta először. Lásd Hunyadi Mátyás, a király i. m. Kat. 2.2 (Végh András). Ennyiben a címer az ő reprezentációjához való csatlakozást tükrözheti, s egyben a hazai uralkodói tradíció folytonosságához való illeszkedést is.

¹⁰³ Stílusához részletesen lásd *Zsupán E.*: A Corvina könyvtár „első címerfestője” i. m.

¹⁰⁴ *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek i. m. 83.

Az így kifestett állomány legmarkánsabb részét azok a már említett kéziratok képezik, amelyek 1470 körül készülhettek a Vitéz János körüli szellemi mozgalom részeként.¹⁰⁵ Egyikük, Trapezuntius *Grammaticája* ezt bizonyítja is: a kódex datált, még hozzá 1470-re.¹⁰⁶ Igen értékes kéziratcsoportról van szó, hiszen a Mátyást megelőző nagy korszakból származik, és a hazai írásbeliség fejlődését dokumentálja. Ezekben a munkákban az írás sok helyen már szinte maradéktalanul humanista. A kéziratok egyszerűek, kodikológiai jegyeik – tintavonalazás, a lap széléig kifutó függőlegesek, sűrű sorok, merevebb, fényes réteg nélküli pergamen – a már többször is említett hazai tradíciót képviselik.

A kutatás még régen felfedezte az összefüggést az „első címerfestő” munkái és az aranyozott corvina-bőrökötések között. Az általa munkába vett corvinák ugyanis jórészt ilyen kötést kaptak. Nem kizárt, hogy a bőrökötések díszítését és az illuminációt harmonikus egységben kívánták kidolgozni.

De számos más kéziratban is látjuk jellegzetes címerét.¹⁰⁷ Különleges csoportot képeznek a korábbi állományok között IV. Vencel cseh király (1378–1419) gazdagon díszített kódexei, amelyekben Vencel címerére az „első címerfestő” festette Mátyásét.¹⁰⁸ De ő dolgozott az *Encyclopaedia Medicában* is.¹⁰⁹ A híres kódex szintén Csehországban készült a 14. és 15. század fordulóján.

Az „első címerfestő” az egységesítés mellett nagyobb feladatokat is kapott. Néhány friss másolatot is díszíthetett tetszőleges stílusban.¹¹⁰ Ezek is hűen tükrözik a korabeli firenzei, azon belül is az Attavante-műhely formakincsét. Mégis, ha kategorizálni szeretnénk, ez a mester a kisebb mesterek közé sorolandó, a tőle idegen stíluselemek kevésbé alkotó módon való követése, átvétele kizárja a legkitűnőbb miniátorok köréből. Kiváló keze volt az ornamentikához, munkái pontos rajzolatúak, részletgazdagok, ám a figurák festésénél azonnal megmutatkoztak a korlátai. Nem kizárt, hogy benne azonosíthatjuk a Philostratos-corvina másodlagos mesterét, de részt vett a Ransanus-corvina megalkotásában is (Bp., OSZK, Cod. Lat. 249.).

¹⁰⁵ Bp., OSZK, Cod. Lat. 422., 423., 426., 428., 429., 430.; Città del Vaticano, BAV, Cod. Regin. Lat. 1715 (?). Ugyanez a díszítés itáliai eredetű kéziratokon: Bécs, ÖNB, Cod. 138., 140. Az „első címerfestő” címere számos más corvinában is megtalálható, sokszor a címer köré szerény díszítést is helyez.

¹⁰⁶ Bp., OSZK, Cod. Lat. 422., f. 42’.

¹⁰⁷ Itáliai eredetű kódexekben is (sokszor ezek is kisebb méretűek, pl. Győr, EKK, Armadio No 1); olyan itáliai darabokban is, amelyeknek ismerjük a korábbi tulajdonosát, pl. a Francesco Sassettitől az 1480-as évek végén megvásárolt kéziratokban: Modena, GE BEU, Cod. Lat. 472.; 437. Vagy Handó György kódexében: Bécs, ÖNB. Cod. 224.

¹⁰⁸ Bécs, ÖNB, Cod. 2271; Madrid BN, Re. 28.

¹⁰⁹ Roma, Biblioteca Casanatense, Cod. Lat. 459.

¹¹⁰ Paris, BnF, Latin 1767; Modena, GE BEU Cod. Lat. 419 = α.O.3.8. További attribúciók is várhatók.

Fentebb láttuk, hogy a címerfestők datálása a kutatás egyik kardinális pontja volt. Az „első címerfestő” működésének az 1480-as évek végére való datálásához számos elem hozzájárul, például az 1480-as évek végén megvásárolt Sassetti-kódexek is, amelyekben szintén látjuk mesterünk kezemunkáját. De fontos bizonyíték az 1489. július 15-ére datált párizsi Ambrosius-corvina is (BnF, Latin 1767), melynek címlapja szintén az ő kezétől származik. Ugyancsak az évtized végi működést támasztja alá a három zenggi család, köztük a De Castellione et de Mediolano család számára 1489 júliusában kiállított címereslevél, amelynek díszítését Hoffmann Edith attribuíta az „első címerfestőnek”.¹¹¹ Ezt az attribúciót csak megerősíteni tudjuk.

A „második címerfestő” és a fehér indafonatos itáliai kéziratok

A másik kismester, az úgynevezett „második címerfestő” a másodlagos állományok egy jóval elegánsabb csoportját kapta meg. A század derekán Firenzében készült, fehér indafonatokkal díszített, nagyobb méretű kódexekbe festette Mátyás magyar és cseh királyi címerét. A címer csupán kivitelezésében különbözik az „első címerfestő” címereitől: a heraldikai ezüstöt fehérrel helyettesíti, az oroszlán teste karcsúbb.¹¹² Sajátossága, hogy a címerpajzs mellett az M és A szíglák találhatóak, amelyek feloldása konszenzusos módon „Matthias Augustus”. Minden bizonnyal igaza volt Hoffmann Edithnek akkor, amikor az „Augustus” melléknevet, amely a középkori császári titulátúra része volt, Bécs elfoglalásával hozta kapcsolatba.¹¹³

Az egységesítendő anyag felosztása a két kismester között tehát méretbeli és esztétikai szempontokon nyugodhatott. Mivel a címerhelyek a Mátyás-címer befestése előtt sokszor kitöltetlenek voltak, e kódexek provenienciája nem minden esetben tisztázott. A legtöbbször azonban Vitéz János sejthető mögöttük. Ez egyértelmű azokban az esetekben, amikor egy-egy darabban Vitéz kézírása tűnik fel.¹¹⁴ De szóba jöhet korábbi tulajdonosként – mint láttuk – Handó György és Janus Pannonius is. A kéziratok Firenzében többnyire Vespasiano da Bisticci vállalkozásán keresztül készültek és kerültek értékesítésre.¹¹⁵ Közvetítőként az

¹¹¹ Hoffmann E.: Régi magyar bibliofelek i. m. 83–84.; A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. i. m. 268–272. Nr 44 (Avar Anton).

¹¹² Például az ELTE Egyetemi Könyvtár címerrel ellátott corvinái valamennyien ezt a típust képviselik.

¹¹³ Hoffmann E.: Régi magyar bibliofelek i. m. 87–88. A feloldás a besançonni Dionysius Areopagita-corvina címere alapján született (BM, Ms 166).

¹¹⁴ Bp., OSZK, Cod. Lat. 241. (Korábban Gianozzo Manetti tulajdonában); Bp., ELTE EK, Cod. Lat. 9. és Cod. Lat. 10.

¹¹⁵ Lásd a bejegyzést a Theophrastos-corvinában: „Vespasianus librarius fecit fieri Florentie.” „Vespasianus könyvkereskedő készítette Firenzében.” (Bp., ELTE EK, Cod. Lat. 1., f. I°) Vö. *Albinia de la Mare*: Vespasiano da Bisticci as Producer of Classical Manuscripts in Fifteenth-Century Florence. In:

1460-as évek végén Firenzében tartózkodó Garázda Péter alakja tűnik egyre valószínűbbnek, a helyi értelmiségi körökbe való beágyazottsága miatt.¹¹⁶ Garázdához köthető provenienciájú itáliai darabot mindazonáltal az „első címerfestő” munkái között is találunk,¹¹⁷ ami azt mutatja, hogy csoportosításunk semmiképpen sem rendelkezik merev határokkal. Magyar tulajdonosaik előtt e kódexek egy részének itáliai tulajdonosai is voltak.¹¹⁸

A „második címerfestő” által egységesített darabok Budán bársonykötést kaptak, a legtöbb esetben az egészen különleges lila bársonykötést („veluto morello”).¹¹⁹ A külső megjelenés kompozíciójához a bársonykötések esetében egy bizonyos fajta, aranyozással és festéssel díszített metszéstípus is hozzájárult. A kék, zöld, vörös és rózsaszínű növényi ornamentikát a hosszanti metszésen a kötet keretbe helyezett rövid címe törte meg.¹²⁰

A kötéstípus – következőképpen a „második címerfestő” – évtized végi datálásához hozzájárul a biztosan 1489–1490-re datálható bécsi Ptolemaios-corvina (lásd alább), melynek a metszése alapján ítélve ugyanilyen kötése lehetett, valamint a már említett, szintén 1489-re datált párizsi Ambrosius-corvina. Ez utóbbinak szintén lila bársonykötése volt.

Francesco da Castello újra(?) Budán: stílusátalakulás és a Vitéz körüli kéziratok

Szó volt róla, hogy Francesco da Castello budai műveivel kapcsolatban – a korábbi kutatási eredmények ellenére – mára egyöntetűen az 1480 körüli datálás vált általánossá. Pedig Hoffmann Edith a Ptolemaios-corvinát (Bécs, ÖNB, Cod. 24) stíluskritikai alapon pontosan datálta 1488 és 1490 közé.¹²¹ Hermann Julius Hermann még támaszkodott Hoffmann Edith eredményére,¹²² ám később ez a datálás teljesen feledésbe merült, még Da Castello oeuvre-jének nagy összegzője,

---

Medieval Manuscripts of the Latin Classics: Production and Use. Proceedings of the Seminar in the History of the Book to 1500, Leiden 1993. Ed. Claudine A. Chavanne-Mazel – Margaret M. Smith. Los Altos Hills 1996. 167–207.

¹¹⁶ Pócs D.: Handó György i. m.; Zsupán E.: A Corvina könyvtár „első címerfestője” i. m. 273–274.

¹¹⁷ Bécs, ÖNB, Cod. 140.

¹¹⁸ Pl. Gianozzo Manetti (Bp., OSZK, Cod. Lat. 241.). A kódex provenienciájához lásd Pócs Dániel új találatát: Kiállítási katalógus i. m. Kat. F 11.

¹¹⁹ Lorne Campbell, Jill Dunkerto – Jo Kirby – Lisa Monnas: Two Panels by Ercole de’ Roberti and the Identification of ‘veluto morello’. National Gallery Technical Bulletin 22. (2001) 29–41. Beatrix nővéreinek, Eleonorának és férjének, Ercole I d’Estének ferrarai udvarában ugyanezt a típusú bársonyt használták körülbelül ugyanekkor. Köszönöm Szabó Ágnesnek, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

¹²⁰ Lásd 6. jegyz.

¹²¹ Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek i. m. 90–91. A kódex új leírását lásd Die Illuinierten Handschriften [...] Böhmen, Mähren, Schlesien, Ungarn i. m. Kat. Cod. 24 (Zsupán Edina).

¹²² Hermann, H. J.: Handschriften i. m. 121.

Angela Daneu Lattanzi sem vette figyelembe.¹²³ Pedig Hoffmann Edith datálása nagyon fontos sarokpont mind a miniátor, mind a budai műhely vizsgálatánál.

Az 1480-as évek elejét követő leszálló időszakban valószínűleg Francesco Da Castello sem maradt Magyarországon. Ám éppen a jól datálható Ptolemaios-corvina tanúsítja, hogy számolnunk kell egy második alkotói periódusával is Budán, amely stílusában is különbözött az elsőtől. A kódex díszítése érdekes átalakulásról tanúskodik, ami a Budára érkező firenzei kódexek hatására következett be a milánói mester stílusában. Hoffmann Edith részletesen bemutatja, hogy Da Castello miként adaptálta a Gherardo és Monte di Giovanni firenzei testvérpár által illuminált Hieronymus-corvina (ÖNB, Cod. 930)¹²⁴ díszítését a Ptolemaios-corvina címlap-illuminációjában.¹²⁵ Az átvétel módszere Francesco da Castello művészi kvalitásairól árulkodik: olyan módon használta fel az idegen motívumokat, hogy közben „önmaga” maradt, a firenzei elemek ellenére a végeredményben nem érzünk stílustörést. Az aranykeretek közé zárt bordúrt ultramarinnal töltötte ki, ez képezi az alaptónusát a döntően arany díszítésnek, benne a Hieronymus-corvinából átvett medaillonokkal, szimmetrikusan vezetett, szív alakban kifelé hajló növényi ornamentikával és színes virágokkal.

A másolat maga azonban mintegy húsz évvel korábban keletkezett a már ismert módon, Vitéz János és Regiomontanus környezetében. Datált, a másolás 1467. március 17-én fejeződött be. Másolójának keze nyoma megtalálható Vitéz egy ma Krakóban őrzött kódexében (BJ Rkp. 599 III).¹²⁶ A kötet margójára az ábrákat az udvari csillagász, Marcin Bylica készítette. Ugyancsak Bylica kezétől származik a kódex végén a pozsonyi egyetem alapítási horoszkópja 1467 júniusából (f. 212^v). Bizonyos értelemben tehát Da Castello sem tett mást, mint az első vagy a második címerfestő, ő is a régebbi állománnyal dolgozott, azzal a különbséggel, hogy a méretek okán a munka nagyobb léptékű volt, s ez meg is felelt a két kisebb mester és a milánói közötti kvalitásbeli különbségnek.

Az említett stílusváltozás felveti a Trapezuntius *Rhetoricáj*át tartalmazó corvina problematikáját (OSZK, Cod. Lat. 281.).¹²⁷ Díszítése ugyancsak Da Castello műve, 1480 körüli datálásával kapcsolatban pedig mindezidáig teljes volt az egyetértés. Ha azonban tudatosabban szemléljük az illuminációt, akkor beláthatjuk, hogy ez a forma nem jöhetett volna létre a fenti átalakulás nélkül. E kódex díszítése az előző függvénye. A sötétkék, borvörös és sötétzöld háttér elé helyezett

¹²³ Daneu Lattanzi, A.: *Alcuni miniatori* i. m. 246–247.

¹²⁴ <https://bit.ly/2G5MoPP>, letöltés 2019. jún. 12.

¹²⁵ <https://bit.ly/2XCsd6x>, letöltés 2019. jún. 12.

¹²⁶ Hoffmann E.: *Régi magyar bibliofelek* i. m. 90.

¹²⁷ <https://bit.ly/2LcQVUE>, letöltés 2019. jún. 12. A kódex új leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. D6 (Ekler Péter, Zsupán Edina).

arany ornamentika vonalvezetése szinte másolja az előző corvináét, az iniciálé ugyancsak kék háttér elé helyezett arany nagybetű. Az illumináció tehát mindenképpen az 1480-as évek végére datálendő. Alátámasztja ezt a kódex kötése is, amelyből bár csupán egyetlen foltnyi maradt, kiderül belőle, hogy lila bársony volt a hozzá tartozó budai típusú festett-aranyozott metszéssel. Amint láttuk, ez a kötéstípus csak az egységesítés időszakában, az 1480-as évek végén született meg.

A Trapezuntius-corvina a tekintetben is párhuzamos a Ptolemaios-corvinával, hogy a szöveg szintén húsz évvel korábbi, és szintén Vitézek környezetében született. Scriptorától ugyanis ismerünk egy másik munkát is, a már tárgyalt wolfenbütteli Regiomontanus-„corvinát”, amely azt a művet tartalmazza, amelyet a csillagász Vitéz kérésére Esztergomban készített (HAB, Cod. Guelf. 69.9 Aug. 2°). Megtalálható benne a Vitéznek szóló előszó is, így valószínűleg ez volt a főpaprak készült díszpéldány.

A stíluskörhöz tartozik egy harmadik kódex is, a wolfenbütteli Tolhopff-corvina (HAB, Cod. Guelf. 84.1 Aug. 2°).¹²⁸ Ezt a kódexet a kutatás szintén egyöntetűen 1480 köré datálta – beleértve a tanulmány szerzőjét is – részben a miniátor, részben pedig a szerző miatt, aki 1480-ban néhány hónapot Mátyás udvarában töltött, ezt a művét pedig ajándéknak szánta a királynak.¹²⁹ Korábban azonban nem fogalmazódott meg az a lehetőség, hogy a mű díszpéldányának nem okvetlenül kellett ugyanekkor keletkeznie. Johannes Tolhopff megelőzőleg IV. Sixtus pápát is megajándékozta a *Stellariummal*, ám az a kötet meg sem közelíti a corvina színvonalát (Città del Vaticano, BAV, Vat. Lat. 3103). Tehát valószínűleg nem ez a corvinává lett példány volt maga az ajándék, vagy csak sokára fejezték be. Nem tudjuk, hogy a másolat mikor készült el, de a díszítés ugyanazt a gondolatot képviseli, mint az előző két kódex. Ultramarin alapon arany ornamentikát látunk, amelyet medailonok tagolnak, az iniciálé szintén sötétkék alapon arany nagybetű. Az illumináció tehát Francesco da Castellónak az 1480-as évek végén készített budai munkái közé sorolandó. (A kódex kötése vörös bársony, tehát eltér az egységesítés során alkalmazott lilától. Megfigyeléseink szerint a kifejezetten a királynak ajánlott kódexek kötése volt vörös – akár selyem, akár bársony –, és az sem kizárt, hogy ezek egyfajta személyes állományrészt képeztek a könyvtáron belül.)

A három kódex egybetartozását és datálásukat a címerhasználat is alátámasztja, ugyanis mindhárom esetben Mátyás magyar és cseh királyi címerét látjuk, azt a típus tehát, amelyet az 1480-as évek végén választottak ki a királyi könyvtár egységes possessorjegyeként.

¹²⁸ <https://bit.ly/2JAlQXO>, letöltés 2019. jún. 12.

¹²⁹ Legújabb leírását lásd Corvina Augusta i. m. 60–72. (Zsupán Edina). A tárgyhoz lásd még Miko Á.: Über den Miniator i. m. Mátyás Johannes Tolhopffnak 1480. okt. 20-án nemességet és címert adományozott. Vö. A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489. i. m. 202–209. r. XXXIII. (Kálmán Dániel).

Francesco da Castello itáliai művei¹³⁰ ismeretében a fent bemutatott átalakulás rendkívül figyelemre méltó. Jóllehet Itáliában készült műveinek datálása még nem tisztázott, amennyiben Magyarországról Itáliába visszatérve is alkotott, nem vitte magával „új stílusát”, azt csak a budai könyvtár esetében alkalmazta. A stílusváltást tehát inkább a megrendelő igénye, a vezető itáliai szellemi áramlatokat követő magyar udvar kontextusa, a könyvtár kódexeinek erősen firenzei, azon belül is humanista jellege okozhatta. Időhöz, helyhez és közeghez volt kötve. Azt, hogy esetleg a kódex tartalma is befolyásolhatta az általa választott díszítési módot, a már érintett Kálmáncsehi-breviarium és missale sugallja (New York, PML, MS G 7). Említettük, hogy benne csupán egyetlen oldal származik Francesco da Castellótól, ez pedig valószínűleg az évtized végére datálendő (f. 256^r). A kódex második felében ugyanis, abban, ahol a Da Castello-oldal is szerepel, van egy olyan illumináció, amely leginkább az 1488 és 1490 közé datált Trapezuntius-corvinára emlékeztet, talán arról másolhatták (f. 276^v). Ám ez az egyetlen általa festett oldal nem az új stílust, hanem a sokkal korábbi Kálmáncsehi-breviarium (Bp., OSZK. Cod. Lat. 446.) stílusát képviseli, valószínűleg azért, mert liturgikus kódexről van szó.

A Cassianus-mester problematikája: a Stílus

Da Castello művészi átalakulása feltehetőleg nem állt meg a megismert három kódexnél. Ugyanis valószínűleg ő is részt vett annak a különleges, teljesen egyedi, rendkívül dekoratív stílusnak a kidolgozásában, amely a budai műhely legsajátabb, önálló stílusa lett – illetve lett volna, ha szélesebb körű alkalmazását Mátyás korai halála meg nem akadályozza. Az aranypálcák által határolt bordűrökben vörös vagy kék háttér előtt a grottesche motívumkincsből és áradó akantuszokból alkotott arany ornamentika foglal helyet. A lombard bőségszarukból, gemmákból, fegyverekből, virág- és gyümölcszarangokból alkotott sűrű kompozíciókat puttók és madarak szelídítik. A díszítés meghatározó elemei a medaillonokba helyezett portrék.¹³¹

¹³⁰ Lodi munkáiról már esett szó (lásd 75. jegyz.), de említést kell tennünk a piacenzai San Sisto templom számára készített 14 kóruskönyvről is, amelynek munkálataiból Da Castello jelentősen kivette a részét. Vö. *Marubbi, M.*: Francesco da Castello i. m.; Kiállítási katalógus i. m. Kat. D3, D4 (Mario Marubbi); I corali benedettini di San Sisto a Piacenza. Ed. Milvia Bollati. Bologna 2011.

¹³¹ A csoport tagjai: Bakócz Tamás címereslevele, 1489. jan. 6. (Bécs, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, D 10.157); Averulinus-corvina (Velece, BNM, Lat. VIII. 2 = 2796); Cassianus-corvina (Paris, BnF, Lat. 2129); Aristoteles-corvina (Paris, BnF, Vélins 474–478); Beda Venerabilis-corvina (München, BSB, Clm 175); Evangelistarium (Holkham Hall, Library of the Earl of Leicester, MS 18); Platón-corvina (Madrid, El Escorial, G III. 3); Nagylucei Orbán psalteriuma (Bp., OSZK, Cod. Lat. 369.); Felix Petancis Ragusinus: Historia Turcia (Nürnberg, StB, MS Solg. 31 2); Felix Petancius Ragusinus: Genealogia Turcorum Imperatorum (Biblioteca Nacional de España, Vitr. 4–12. új azonosítás! Vö. Kiállítási katalógus i. m. Kat. E10 [Dávid Géza, Lakatos Bálint, Mikó Árpád]).

Fenti kijelentésünkkel állást foglaltunk egy hosszú évtizedekre visszanyúló tudományos vitában, melynek fő kérdése most már abban áll, hogy az említett különleges stílusú corvinák mestere azonos-e Francesco da Castellóval vagy sem. Csontos János és André de Hevesy megfigyeléseit követően Hoffmann Edith volt az, aki az új stílust végleg egy önálló miniátorszemélyiségnek tulajdonította, aki a hazai kutatásban – a stílus kör fő képviselője, a párizsi Cassianus-corvina alapján (BnF, Latin 2129)¹³² – a Cassianus-mester nevet kapta. Mivel Hoffmann számára nyilvánvaló volt, hogy a stílus alapvetően lombard/milánói jellegű, ezt a személyiséget később azonosította a milánói illetőségű Zoan Antonio Cattaneóval, aki Magyarországon a madocsa apát titulusával rendelkezett.¹³³ II. Ulászló számadáskönyve alapján régóta ismert volt, hogy a madocsa apát 1490 körül miniátorként működött a magyar udvarban,¹³⁴ de csupán Balogh Jolán találatai tárták fel nevét és milánói illetőségét.¹³⁵ Legutóbb pedig Mario Marubbi publikált két szerződést 1473-ból, amelyek egy bizonyos milánói Giovanni Antonio Cattaneo domonkos szerzetest és miniátort említenek.¹³⁶

Azt, hogy ezt a stílus kört önálló mesterszemélyiséghez kötötték, annak markáns, körülhatárolható, kompakt jellege okozhatta, amilyen nem volt még egy a budai anyagban, lett légyen az akár jelentős részében is lombard (milánói) karakterű.¹³⁷ A Cassianus-mester „megszületése” viszont nagyban befolyásolta a kutatás alakulását.

A következő jelentős állomás Angela Daneu Lattanzi tanulmánya volt, amelyben a művészettörténész Francesco da Castello teljes oeuvre-jét tárgyalta, és neki attribuíált minden, korábban a Cassianus-mesternek tulajdonított munkát is.¹³⁸ Külön hangsúlyt fektetett arra, hogy bemutassa a kapcsolatot a miniátor itáliai és eltérő stílusú budai munkái között. A nemzetközi kutatás ezt az attribúciót egyhangúlag elfogadta és ezt képviseli ma is. A hazai viszont továbbra is kitar amellett, hogy a kérdéses kódexcsoport nem lehet Da Castello műve, hiszen olyan jelentős minőségbeli eltérések vannak e munkák és a megkérdőjelezhetetlenül Da Castellónak tulajdonított illuminációk között.

¹³² <https://bit.ly/2K18t4f>, letöltés 2019. júl. 22.

¹³³ Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek i. m. 91. skk. A problematika összefoglalását lásd Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 530–536.; Farbak Péter: A párizsi Cassianus-corvina és a Corvina könyvtár lombard-ferrari kapcsolatai. *Ars Hungarica* 39. (2013) 44–52.

¹³⁴ Bp., OSZK, Cod. Lat. 411., f. 278^v. Vö. Kiállítási katalógus i. m. Kat. E14 (Neumann Tibor).

¹³⁵ Balogh J.: A madocsa apát i. m.; *Uő*: Művészet i. m. 530–536.

¹³⁶ Mario Marubbi: Miniatura tra Lombardia e Ungharia. *Riflessioni su Bartolomeo Gossi, Francesco da Castello e Giovanni Antonio Cattaneo. Arte Lombarda* 139. (2003) 86–99.

¹³⁷ Hoffmann Edith számára Francesco da Castello például kizárólag a Kálmáncsehi-breviárium és a címereslevelek festője maradt. Vö. Hoffmann E.: Régi magyar bibliofilek i. m. 49–50. Később némileg finomított álláspontján, megállapítva, hogy minden bizonnyal a műhely nagyhatalmú alakja lehetett, lásd Hoffmann E.: Franciscus de Castello Ithallico i. m.

¹³⁸ Daneu Lattanzi, A.: *Alcuni minatori* i. m.

Véleményünk szerint a Daneu Lattanzi által felmutatott azonosságokat nem lehet figyelmen kívül hagyni. Francesco da Castello jelenlétével a Cassianus-csoportban számolni kell, bár feltételeznünk kell hozzá azt is, hogy a mester jelentős fejlődésen ment keresztül mind figurálisan, mind kompozicionálisan. Azonban az eltérések is nyilvánvalók Da Castello önálló munkái és a Cassianus-csoport darabjai között. A különbözősége két apró, ám annál árulkodóbb jegyet szeretnénk felhozni, amelyek éppen akaratlan jellegük miatt fontosak. Az egyik az ornamentika „hegyes”, „szűrős” hatása – Francesco da Castello stílusa sohasem ilyen, az ő körvonalait lekerekítettség, puhaság jellemzi –, a másik pedig a ruhák kivitelezési módja: a Cassianus-csoportban úgy tapadnak a testekhez, mintha nedvesek lennének, és előszeretettel vetnek vízszintes ráncokat. Da Castellónál ez soha nincs így, az öltözékek inkább kissé merev módon elállnak a testtől és alig képeznek ráncot, ilyen jellegű pedig sosem.

Ez csak egyet jelenthet: a díszítési mód koncepciójának megalkotásában és kivitelezésében Francesco da Castello mellett egy másik (esetleg több) mester is részt vett. Da Castello inkább figurálisan van jelen a munkákban, a kivitelezést illetően a másik kéz inkább az ornamentikáért lehetett felelős.

Határozottan elképzelhető – látva a Corvina kialakításra irányuló koncentrált tudatosságot az 1480-as évek legvégén –, hogy a kötések és címerek egységesítéséhez hasonlóan az egységes könyvfestészeti stílust is keresték, ez tehette volna végképp egyedivé a budai műhely munkáit és a magyar király kódexeit. Efelé mutat a kódexcsoport Budán másolt tagjainak az írásképe is. Korábban említettük, hogy létezett az évtized végén a Budán másolt kódexeknek egy olyan csoportja, melynek darabjait – a szintén odatartozó Philostratos-corvina kivételével – a Cassianus-csoport stílusában festették ki. Jól látszik a másolók törekvése arra, hogy e kódexeknek ne csak a díszítése, hanem az írásképe is hasonlítson egymáshoz. Tehát minden az egységesítés szándékáról árulkodik. A stíluskör teljes megértéséhez ezért talán hozzájárulhat, ha tudjuk, hogy valószínűleg egy tudatosan, határozott céllal és konkrét körülmények között megalkotott stílusról van szó, amelynek kidolgozásában és kivitelezésében többen is részt vehettek.

A Cassianus-csoportból ki kell emelnünk az Averulinus-corvinát (Velece, BNM, Lat. VIII. 2 = 2796).¹³⁹ Ez a kódex reprezentációs erejét tekintve valójában a Philostratos-corvina megfelelője, nem kizárt, hogy vele időben is párhuzamosan készült. Benne a címerek a Philostratos első címerretegével egyeznek, a magyar vágásokon és a cseh oroszlánon kívül az osztrák hercegi és a morva címerpajzsot hordozzák (ff. 1^r, 5^v). A fordítás ugyanúgy Antonio Bonfini munkája, mint a Philostratos esetében, és a történetírótól származik az előszó is, amelyben

¹³⁹ Utolsó részletes leírását lásd Mattia Corvino e Firenze i. m. Kat. 27 (Susy Marcon).

említés esik a könyvtárról is. A két címlap ikonográfiai programja a másik díszkódexhez hasonlóan Mátyás dicsőítése. Az első kezdőlapon hadi sikereire, a másodikon a béke műveire esik a hangsúly, ám ezek közül a kötet tárgyából fakadóan most a király építkezései kerülnek előtérbe. A tudatosság magas szintjét figyelhetjük meg tehát. Minden bizonnyal e két díszlapon született meg az új stílus. Véleményünk szerint rajtuk még határozottan jelen vannak Francesco da Castello puha kontúrjai és lágy festői megoldásai. Az első címlap iniciáléjának törzse akár a Ptolemaios-corvinából is származhatna, a kompozíció azonban meglepően újszerű, megjelenik az említett szűrős jelleg is, amellyel korábban nála nem találkozunk. Itt már megtalálhatók mindazon motívumok, amelyek az egész Cassianus-csoportra jellemzők lesznek. (Azt, hogy az Averulinus-corvina milyen fontos kapocs lehet Da Castello korábbi munkái és a Cassianus-csoport között, az mutatja, hogy ezt a kódexet eleinte Hoffmann Edith is inkább a budai keverékstílushoz sorolta – számára ez a csoport tartalmazta Da Castello műveit is –, nem pedig a Cassianus-mesternek tulajdonította.)¹⁴⁰

Műhelyszerkezet, imitáció, stíluskeveredés

Az itáliai alapkarakterű budai műhely távolsága az itáliai központtól speciális viszonyokat teremtett. Egyfajta laza műhelyszerkezetet kell elképzelnünk kevésbé fejlett hierarchiával, amelyben egymástól független mesterek többé-kevésbé önállóan hajtották végre megbízásaikat, s együttműködésüket kevésbé a hierarchia, mint inkább az egyes feladatok határozták meg. Talán éppen ennek köszönhető az a sokszínűség is, amely az 1480-as évek végi koncentráltabb időszakban is megmaradt, hiszen egymással párhuzamosan születnek az „első címerfestő” virágos díszei, a Philostratos-corvina díszítése, Francesco da Castello kései darabjai és a Cassianus-csoport káprázatos illuminációi.

Az Itáliától távol eső műhely további – nehezen kezelhető – sajátossága az előképek korlátozott volta volt, ami különösen fontos szerepet kölcsönzött a már elkészült és rendelkezésre álló kódexállománynak, illuminációknak, s ugyanúgy az Itáliából, elsősorban Firenzéből frissen érkező kódexeknek is. Mindezek azonnal előképekké váltak, és erősen befolyásolták az azt követő produkciót és a budai mesterek stílusát. Mindez stílusváltozásokat okozott, amelyben az egységesítés szándéka is szerepet játszhatott. A reneszánsz alapjelleg megtartásával, az egységesítési próbálkozásokkal, az egymáshoz való idomulással, a már elkészült

¹⁴⁰ Hoffmann E.: Régi magyar bibliofelek i. m. 91. Más miniátor jelenlétét az Averulinus illumináció-jában a kutatás újra és újra feltételezi. Lásd az előző jegyzetet.

kódexállomány követési szándékával állhat kapcsolatban a budai műhely egyik nagyon jellegzetes működési módja, mintegy kulcsjelensége: a stílusimitáció.

Különösen megfigyelhető ez a műhely kisebb mesterei, közöttük is leginkább a közép-európaiak körében. Az Itáliától való távolság következtében a „kereslet” növekedésével ugyanis a Délről ide költözött mesterek száma már kevésnek bizonyult, s megjelentek a műhely környezetében helyi miniátorok is. Bécs és Bécsújhely elfoglalása valószínűleg kedvezett annak, hogy a nagy múltú Bécs környéki műhelyek tagjai esetleg utat találjanak a magyar királyi udvar könyvprodukcójához. Nekik azonban – lévén a gótikus stílusban jártasak – „itáliai” művek létrehozására csupán egyetlen lehetőségük maradt, az utánzás. Előképeik a királyi könyvtár már elkészült darabjai voltak, abból szemezgettek kedvükre. Ez máris egyfajta válasz arra a gyakori kérdésre, hogy hol is zajlott a munka Mátyás bécsi éveinek idején, Bécsben-e vagy Budán. Bár Bartolomeo Fonzio Móré Jánoshoz szóló, fentebb idézett levele egyértelművé teszi, hogy Bécsben is folyt másoltatás, más forrásból tudjuk, hogy a király a könyvtárát Budán hagyta.¹⁴¹ A miniátoroknak viszont használniuk kellett a gyűjteményt, hiszen abból merítették előképeiket. Az egységesítendő állományok mennyisége is azt sejteti, hogy a könyvtárfejlesztés központja Budán volt.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az imitációhoz való folyamodás mikéntje alapvetően nem a származáshoz (helyi vagy itáliai), hanem sokkal inkább az egyes mesterek művészi kvalitásaihoz köthető. A nagyobb mestert az különbözteti meg a kisebbtől, hogy az átvett elemeket alkotó módon tudja a saját stílusához adaptálni, míg a gyengébbeknél sokszor egyszerű utánzást látunk. Ez Budán is így volt, és emiatt nehéz meghatározni a kisebb mesterek származását. Érdekes módon azonban a vélhetően helyi miniátorok nem az uralkodónak, hanem a főpapi rétegnek dolgoztak, ám a corvinák stílusában. Előszeretettel utánozzák Francesco Rosselli illuminációit, valamint a virágokkal díszített, ferrarai eredetű filigránbordúrt, amely mind Rossellinél, mind Da Castellónál jelen van, de minden mást is megtalálhatunk náluk, beleértve francia és németalföldi motívumokat is a saját, helyi elemek mellett.¹⁴²

A Ransanus-corvina a budai stílusimitáció csúcscarabja (Bp., OSZK, Cod. Lat. 249).¹⁴³ Esetében két – ezúttal itáliai – kisebb mestert látunk, akik ezzel az eszközzel éltek. Pietro Ranzano lucerai püspök, történetíró 1488 és 1490 között tartózkodott a magyar udvarban Beatrix apja, Ferrante nápolyi király követeként.

¹⁴¹ *Kubinyi András*: Mátyás király. Bp. 2001. 120.

¹⁴² Pl. Kálmáncsehi Domonkos breviarium és missaléja (New York, PML, MS G 7) és zágrábi missaléja is, Apáthi Lukács egri prépost missaléja (Bratislava, Archiv hlavného mesta SR Bratislavy, EC Lad2/40), Filipecz János váradi püspök pontificaléja (Esztergom, Érseki Símor könyvtár, 1-36-4/7864), Váradi Péter Decretalisa (Bp., ELTE EK, Inc. 65), Nagylaki István breviariuma (Bp., OSZK, Cod. Lat. 343.).

¹⁴³ Legújabb leírását lásd Kiállítási katalógus i. m. Kat. I1 (Rozsondai Marianne, Zsupán Edina). (<https://bit.ly/2Yz6T1s>, letöltés 2019. júl. 22.)

Ekkor véglegesítette a magyarokról írott művét *A magyarok történetének rövid foglalata* címen, amely később *Annales*-ének egy fejezete lett. A díszpéldány címlapja Mátyást és Beatrixet ábrázolja, ám címere már II. Ulászlóé. A kódex utóélete alapvetően rányomta a bélyegét keletkezésének vizsgálatára is. Tudniillik 1513-ban Itáliában került Bakócz Tamás tulajdonába, ennek következtében díszítésének itáliai eredete soha nem kérdőjeleződött meg, leginkább nápolyinak tartották, de csakis szerzőjének nápolyi vonatkozásai miatt, ugyanis a miniatúra stílusa besorolhatatlan volt. A műről megjelent egyik legutóbbi mérvadó tanulmány már a teljes kódexet elvitatta Magyarországtól.¹⁴⁴ Nemrégiben azonban sikerült igazolni, hogy a teljes kötet a budai műhelyben készült: díszítése két kisebb budai mester munkája, akik az imitáció eszközehez folyamodtak, és leginkább francia vagy németalföldi előképekhez igazodva hozták létre művüket.¹⁴⁵ A két kismester egyike a firenzei illetőségű „első címerfestő” volt. Mivel ebben az esetben a királyi párnak készült díszkódexről beszélünk, okkal feltételezhetjük a kisebb mesterek fokozatos térnyerését a műhelyben, ami minden bizonnyal tovább folytatódott volna, ha Mátyás halála nem vet véget az induló tendenciáknak.

Jóllehet a dolgozat szükségszerűen csak tömör összefoglaló lehetett,¹⁴⁶ talán így is érzékeltettük a Mátyás idején zajló budai könyvkészítésnek azt a gazdagságát, amely igazolja Oláh Miklós sokat idézett sorait: „Hallottam az idősebbektől, hogy Mátyás király, amíg élt, mindig tartott vagy harminc festéshez értő íródeák szolgát, ezek legtöbbször az ő halála után még én is ismertem.” (Hungaria, V. 6–7., Németh Béla fordítása)

Az 1480-as évek utolsó harmadában felívelő könyvtárépítésnek és a műhely kibontakozásának sajnálatos módon véget vetett a király halála. Az elkezdett munkákat még befejezték, Mátyáséra Ulászló címerét festették,¹⁴⁷ de a jelesebb mesterek hamarosan elhagyták Budát, mindenkinél korábban a könyvkötő. A kisebb mesterek egyike 1492-ben az imitáció módszerével még elkészített egy különleges kódexet, Kálmáncsehi Domonkos imakönyvét.¹⁴⁸ E kis kódex mintegy foglalata a budai műhely utolsó évekbeli alkotásmetódusának, minden egyes díszített lapja más-más itáliai stílust követ, és néhány fennmaradt corvina is felsejlik előképei között, sőt feltételezzük, hogy bizonyos oldalai elveszett corvinák díszítésének emlékét őrzik.

¹⁴⁴ *Kulcsár Péter*: Ransanus *Epitomájának* kéziratai. Magyar Könyvszemle 85. (1969) 108–120., itt: 114–119.

¹⁴⁵ *Zsupán E.*: A Corvina könyvtár első címerfestője i. m. 289. skk.

¹⁴⁶ Részletesebben lásd Kiállítási katalógus i. m.

¹⁴⁷ A Cassianus-csoport számos darabjában megfigyelhető (Cassianus-, Beda-, Aristoteles-corvina).

¹⁴⁸ Paris, BnF, Nuov. Acqu. 3119. Legújabb leírása: Kiállítási katalógus i. m. Kat. G6 (Lauf Judit, Mikó Árpád).

Összegzés

A tanulmányban a Corvina-kiállításához vezető kutatások eredményeit összegeztük, amelyek a kiállítás koncepciójának alapját is képezték, s első publikált formájuk maga a kiállítás volt. Segítségükkel mindezidáig a legteljesebb módon sikerült rekonstruálni a Mátyás alatt a királyi központban működő könyvkészítő műhely történetét, datálását, belső szerkezetét, célkitűzéseit és alkotásait. Mindez szorosan összefügg a Corvina könyvtár kialakításának egészével, konklúzióink a királyi könyvtárról alkotott teljes képet pontosították és gazdagították. Legfontosabb új megállapításaink a következők: kijelenthetjük, hogy a Corvina könyvtár egy olyan itáliai jellegű uralkodói díszkönyvtár volt, amelyet tudatosan, rövid időn belül, meghatározott koncepció alapján hoztak létre, ami alapvetően különbözik a maguk természetes ritmusában fejlődő uralkodói gyűjteményektől. A kódexekben/kódexeken megfigyelhető „corvinajegyek” (aranyozott bőrkötés, bársonykötés, budai metszés, Mátyás magyar és cseh királyi címere) ennek a díszkönyvtárnak az artikulálását segítették, egyben az egységesítést szolgálták. Létrejöttére Mátyás uralkodásának legutolsó éveiben került sor, összefüggésben azzal a lépékváltással, amely a király reprezentációjában Bécs (1485) és Bécsújhely (1487) elfoglalása után bekövetkezett. Jól dokumentálja mindezt a bécsújhelyi győzelmet dicsőítő és a díszkönyvtár „alapkövének” tekinthető Philostratos-corvina (Bp, OSZK, Cod. Lat. 417.). Az egységes díszkönyvtár kialakításának érdekében Budán valószínűleg egységes írástípus és könyvfestészeti stílus kialakítására is törekedtek. Az írás a Philostratos-corvinában és a Cassianus-csoport tagjaiban megfigyelhető, a stílus pedig minden bizonnyal a Cassianus-csoport stílusa volt. Uralkodói díszkönyvtár kialakítására mindazonáltal már néhány évvel korábban, Beatrix királyné érkezését (1476) követően is történtek kísérletek, ezek azonban gyökeresen különböztek az évtized végének tudatos lépéseitől.

Az alapvetően itáliai jellegű budai műhely tevékenysége valójában ezzel a két könyvtárfejlesztési hullámmal állt összefüggésben. A két különböző fázis a kódexállományban is jól elkülöníthető. A tanulmányban tisztáztuk, hogy mely mesterek köthetők az egyes korszakokhoz, valamint megrajzoltuk a műhely és bizonyos mesterek stílusának fejlődését. Rámutattunk a stílusimitációra mint a budai produkció kulcsjelenségére. Az eredmények – többek között – számos kódex datálásának módosítását is maguk után vonták.

Mindemellett felvázoltuk a Corvina könyvtár állományának forrásait, hangsúlyozva a korábbi hazai főpapi könyvtárak ebben való jelentőségét. Feltártunk egy eddig teljességgel ismeretlen, valószínűleg Vitéz János-közeli kéziratcsoportot, amely a budai gyarapításban mindvégig alapvető szerepet játszott, és a budai miniátoroknak egyik legfőbb működési bázisát képezte.

Végül komplex módszerekkel azonosítottuk a budai műhely produktumait, kodikológiai és paleográfiai szempontok alapján meghatározva a „hazai kézirat” mibenlétét. Számos új, meglepő azonosításra is sor került, bizonyítottuk például a Beatrix-pszalterium és a Ransanus-corvina teljes, valamint a Philostratos-corvina részleges vagy szintén teljes budai eredetét.

A nemzeti könyvtár 2018–2019-ben rendezett corvina-kiállítása monografikus módon, a kutatás folyamatát és az argumentációt is bemutatva, új nézőpontok és módszerek alkalmazásával nem csupán a budai műhely működését tárta fel nagy részletességgel, hanem a teljes Corvina könyvtárról is számos tekintetben új képet alkotott.

THE ATELIER OF THE CORVINA LIBRARY IN BUDA

Results of the Exhibition of the National Széchényi Library

By Edina Zsupán

SUMMARY

The paper summarizes the results of the exhibition held in the Hungarian National Széchényi Library under the title of “The Atelier of the Corvina Library at Buda” between November 6, 2018 and February 9, 2019. It answers several questions with regard to the emergence and functioning of the royal book-making atelier of Buda during the reign of Matthias Corvinus, and thus offers a fresh and more detailed view of the Corvina Library itself. It stresses that the establishment of the honorary library called *Bibliotheca Corvina* was the result of a conscious decision and only took place in the last years of the king’s reign. Alongside periodisation, it also examines the entire process of the acquisition, creation, and unification of the collection of books, and points to the importance of earlier Hungarian collections in this respect. It also deals with the more important illuminators, styles, and changes of style. It regards the imitation of style as one of the chief characteristics of the Buda atelier, which stemmed from the peculiarity of a library and atelier of Italian type, yet one located far from Italy itself.